

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

Ба ҳукми дастнавис

**ТДУ 398 (575,3)
ТКБ 82 (2 тоҷик)
И - 73**

Исмоилов Фаредун Хӯчақулович

**САРЧАШМАҶОИ ФОЛКЛОРИИ ҲАЁТ
ВА ЭҶОДИЁТИ АБӮАБДУЛЛОҶИ РӮДАКӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми
филология, аз рӯи ихтисоси 10.01.09. – Фолклоршиносӣ
(Такрорӣ)**

Хучанд -2022

Диссертатсия дар шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рудакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Охониёзов Варқа Дустович** - доктори илми филология, сарҳодими илмии шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АМИТ

Муқарризони расмӣ: **Файзуллоев Неъматҷон** - доктори илми филология, профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Раҳимӣ Дилшод Камолзода - номзади илми филология, мудир бахши мероси фарҳанги модии Маркази мероси фарҳангии Пажӯҳишгоҳи илмӣ - тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда: МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев”.

Ҳимояи тақрорӣ диссертатсия санаи “08 ” декабри соли 2022 соати “09:00” дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D. КОА-037-и назди МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735700, ш. Хучанд, гузаргоҳи Б. Мавлонбеков, 1) доир мегардад.

Бо матни диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров ва сомонаи www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Эълони ҳимояи тақрорӣ рисола дар сомонаи расмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Автореферат санаи “ ___ ” _____ соли 2022 фиристода шуд.

Котиби илми Шурои диссертатсионӣ:
номзади илми филология, дотсент

Шарипова М. З.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзун таҳқиқ. Абӯабдуллоҳ Чаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакӣ (858 – 941) шоире буд, ки бо истеъдоди фардӣ ва арзиши волои кулли ашъораш аз замони зиндагониаш то имрӯз диққати аҳли илму адабро ҷалб кардааст. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, бо як каломи муҳтасар, чехраи фарҳанг, тамаддун ва адаби миллати тоҷик ба шумор меравад. Бо вучуди он ки бе исми Рӯдакӣ ҳарфери аз калому адаби форсии тоҷикӣ ба забон овардан амри муҳол аст, чехра, тарзи зиндагонӣ, муҳити тарбия, дастгоҳ ва афзори эҷод, ҳунари шеъронаварӣ, шеърхонӣ, оҳангсозӣ ва соири ҳунару хислатҳои дигари ин устоди забардаст то ба ҳол ҳамаҷаҳади омӯхта нашудааст. Сабаби ноомӯхта мондани ҳолу аҳволи Рӯдакӣ дар он аст, ки даврони пуршӯри пас аз Сомониён аксари бойиғарии адабию илмии миллати моро ба коми оташ бурд. Ояндагони Рӯдакиро зарурат афтод, то аз баъзе лаҳзаҳои таърихӣ ва аксаран, аз рӯи мазмуну мавзӯоти ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ, қисме аз тарафҳои ҳаёту фаъолияти эҷодии ӯро муайян намоанд.

Дар миёни сарчашмаҳои ҳаёту фаъолияти Рӯдакӣ чун таҳқиқ-диҳанда ва муаррифиқунанда ривояту нақлҳои мардумӣ низ ҷои намоёнро ишғол мекунад. Ин нави ривояту нақлҳо то андозае ҷамъоварӣ гардидаанд ва аз тарафи олимони муосир ба ҷоп расонда шудаанд. Аммо нақши ин ривояту нақлҳои мардумӣ дар муайян намудани тарафҳои гуногуни ҳаёт, ҳунарҳо, муносибатҳо ва ҳатто симову суварии нобӣғае чун устод Рӯдакӣ то ба имрӯз ба таври алоҳида ва дар муқоиса бо санаҳои таърихӣ ҳаёти ӯ таҳлилу тафсири нагардидаанд. Бинобар ин, интиҳоби мавзӯи мавриди пажӯҳиш актуалӣ ва саривақтӣ буда, он барои муайян намудани масъалаҳои зерини улуми фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ тоҷик зарур ва саҳмгузор мебошад:

- лаҳзаҳои нави ҳаёт ва фаъолияти Рӯдакиро муаррифӣ менамояд;
- санаҳои алоҳидаи ҳаёту зиндагии шоирро, ки дар сарчашмаҳо сабт гардидаанд, бо лаҳзаҳои воқеаҳои ривоятҳои халқӣ дар муқоиса мегузорад;
- мавҷудияти воқеии баъзе аз лаҳзаҳои ҳаёти шоирро ба исбот мерасонад;
- таъсири мутақобилаи осори шифоҳӣ ва ашъори бозмондаи Рӯдакиро ошкор месозад;

- нақши нақлу ривоятҳои мардумиро дар ташхиси симо, ҳислат ва рафтору муносибати Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, мушаххас намудани шахсият ва ҳаёту фаъолияти Рӯдакӣ аз назари ривоятҳои нақлҳои мардумӣ, равобитаи ашъори ӯ бо осори шифоҳӣ, баёни намунаҳои эҷодиёти шифоҳии мардум дар шеъри Рӯдакӣ, ҳунари Рӯдакӣ дар истифода аз зарбулмасалу мақолҳо, унсурҳои асотирӣ, қиссаҳои афсона ва асотир, чехраҳои асотириву тахайюлӣ ва баёни истилоҳоти фолклорӣ дар ашъори ӯ, инчунин намунаи чистону луғзо, ашъори марсиявӣ дар эҷодиёти шоир, тасвири чашну маросимҳои қадимии ниёгон ва бовару эътиқодоти мардумӣ дар шеъри ӯ зарурат ва аҳамияти интиҳоби мавзӯи диссертатсияро дар миён мегузорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Бо вучуди он ки дар хусуси паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва осори Рӯдакӣ андешаҳо ва сухбатҳои зиёд гуфтаю анҷом дода шудаанд, ҳамоишҳо ва конфронсҳои хурду бузург баргузор гардидаанд, асарҳои гуногуни илмӣ ва пажӯҳишӣ нашр гардидаанд ва то ҳол тадқиқоти мукаммали илмӣ дар мавзӯи мусаварраи фолклории шоир, муқоисаи он бо симои таърихӣ ӯ ва ҷанбаи шифоҳии ашъораш ба таври мукамал анҷом наёфтааст. Аммо маълумоти зиёди таърихӣ, пажӯҳишу тадқиқотҳои алоҳидаи аҳли илм оид ба ҳаёту ашъор ва шахсияти Рӯдакӣ мавҷуданд, ки барои таҳлили диссертатсияи мо ҳамчун сарчашма ва заминаҳои илмӣ таҳлилий хизмат карданд. Маълумот ва пажӯҳишҳо дар бораи Рӯдакӣ дар чанд шакл арзи вучуд намудаанд.

Маълумот ва пажӯҳишҳо оид ба Рӯдакӣ ва ҳоли аҳволи ӯ нахуст аз тарафи таърихшиносон сурат гирифтааст ва ин ахбороти донишмандон ҷанбаи ривоятӣ дорад. Дар ин замина асарҳои «Лубобул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ (асри XI), «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (асри XII), «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ (асри XV), «Баҳористон»-и Абдурахмони Қомӣ (асри XV) ва дигарон маълумоти муҳимро ҳам овардаанд.

Ривоятҳои нақлҳои мардумиро, ки ба Рӯдакӣ ва шахсияти ӯ бахшида шудаанд, адабиётшиносону фолклоршиносон амсоли устод Айнӣ, Л. Бузургзода, М. Шукуров, Р. Амонов, Р. Аҳмадов, К. Айнӣ, Д. Обидов ва дигарон ҳамовариву нашр намудаанд. Аммо ҳаминро бояд гуфт, ки нақлу ривоятҳои ин муҳаққиқон асосан дар шакли матн дар асару мақолаҳои худ ҷой кардаанд. Лозим ба ёдоварист, ки нахустин шахсе, ки ба гирдоварии афсона ва нақлу ривоятҳо дар бораи рӯзгори

Рӯдакӣ машғул шудааст, муҳаққиқи зиндаёд - Лутфулло Бузургзода мебошад. Ӯ дар ин самт бо ташаббуси устод Айнӣ қадамҳои устувор гузошт ва маводи зиёди фолклориро аз деҳоти Панҷрӯд ва Рӯдак чамъоварӣ кард.

Бояд ёдрас шуд, ки хидмати бузургу таърихии Лутфулло Бузургзода дар ин бахши фаъолиятҳо ҳеҷ гоҳ фаромӯш нахоҳад шуд, зеро ҳуди устод Айнӣ иқрор шудааст, ки: “Рафиқ Бузургзода ба ҷуз Панҷрӯд ба Рӯдак рафта он чоро ҳам ба чашми худ дид ва тафтиш намуда ҳамаи маълумотро тасдиқ ва таъкид карда омад”¹.

Соли 1958 як силсила нақлу ривоятҳои мардумиро Р. Амонов ва М. Шукуров дар китоби «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» нашр намудаанд. Ҳамчунин, соли 2007 дар мақолаи Камол Айнӣ «Нахустин кӯшиши чамъоварии осори омиёнаи диёри Рӯдакӣ» матни ривояту нақлҳо бо пешгӯфтори муаллиф ба нашр расида буд. Пас аз ин Д. Обидов ривоятҳои мазкурро такроран дар асарҳои «Пирони сухан дар қиссаҳои куҳан» (2009) ва «Ҳафт пири сухансаро дар нақлу ривоятҳо» (2010) бо тағйиру иловаҳо ба нашр расонид.

Дар ин асарҳо бештар муаллифон ривояту нақлҳои мардумиро ҳангоми экспедитсия аз деҳоти атрофи Панҷакент, махсусан аз Панҷрӯд, Шинг, Рашна, Зери Ҳисор, Пағна чамъ намуда, дар шакли гуфтори мардуми маҳаллӣ ҷоп кардаанд. Аммо инро ҳам бояд зикр намуд, ки фолклоршинос Д. Обидов ин осори мардумиро бо калимаву ибораҳои адабиёти китобӣ мувофиқ намудааст, ки ба назари мо ин кор то ҳадде хусусияти фолклорӣ чунин матнҳоро аз байн мебарад. Дар ҳамаи он асарҳои, ки зикрашон рафт, дар бораи ин бахши нақлу ривоятҳо муҳаққикон маълумоти умумӣ додаанд ва матни ривояту нақлҳоро овардаанд.

Масъалаи алоқамандии ашъори Рӯдакӣ бо осори шифоҳии халқ низ дер боз диққати муҳаққикони соҳаҳои адабиёт ва фолклорро ба худ ҷалб кардааст. Дар ин хусус пажӯҳишгарон мақолаҳои алоҳида навиштаанд ва мақолаи нисбатан мукамал ва ҷолиби диққат аз тарафи профессор Шарифҷон Ҳусейнзода бо унвони «Рӯдакӣ ва фолклор» ба нашр расидааст, ки дар он олим равобитаи ашъори Рӯдакӣ бо осори шифоҳиро баррасӣ намудааст. Муҳаққик бо овардани мисолҳо аз ашъори Рӯдакӣ ба таври мухтасар ибрази андеша кардааст.

¹ Айнӣ, С. Қабри устод Рӯдакӣ ва деҳаи Рӯдак. Шарқи сурх, №5, Душанбе: 1940. - 25-26 с.

Ба таври умумӣ дар бораи алоқамандии эҷодиёти Рӯдакӣ бо осори шифоҳӣ дар асарҳои олимоне ба мисли Айни С. «Устод Рӯдакӣ» (Сталинобод, 1940), Саид Нафисӣ «Аҳвол ва ашъори Абӯабдулло Чаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ» (Ҷилди 2, Техрон, 1310), И.С. Брагинский «Из истории таджикской народной поэзии» (Москва, 1956), Е.Э. Бертелс «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960), А. Мирзоев. «Абӯ Абдулло Рӯдакӣ» (Сталинобод, 1958), А. Афсаҳзод «Одамушшуаро Рӯдакӣ» (Душанбе 2003), Ш. Хусейнзода «Ҳабдаҳ мақола» (Душанбе, 2007), М. Ш. Кадканӣ. “Сувари ҳаёл дар шеърӣ форсӣ” (Техрон, нашри Огоҳ. 1389), З. Муътаман “Шеър ва адаби форсӣ”, Техрон, 1346), Д. Обидов «Ҳафт пири сухансаро дар нақлу ривоятҳо» (Душанбе, 2010), Д. Обидов «Пирони сухан дар киссаҳои кӯхан» (Душанбе, 2009), Р. Аҳмадов «Пажӯхишҳо дар фарҳанги мардуми тоҷик» (Душанбе, 2015), Ф. Исмоилов «Ривоятҳо дар бораи устод Рӯдакӣ» (Душанбе 2015) маълумоти муҳимми илмиву назарӣ дода шудааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар чорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии шӯъбаи Фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ барои солҳои 2015-2020 анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии пажӯхиши мазкур муайян намудани мақоми осори шифоҳии халқи тоҷик дар таҳлили рӯзгор ва таҳаввули ашъори Рӯдакӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои расидан ба мақсади асосии пажӯхиш ва ҳалли фасли пурраи мавзуи марказии диссертатсия масъалаҳои зайл чун вазифаҳои диссертатсия мавриди таҳлил қарор дода шуданд:

- нишон додани нақши ривоятҳо дар муайян намудани санаҳои ҳаёт ва фаъолияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва муқоисаи ин санаҳо бо маълумоти тазкираву осори таърихии мавҷуда;

- муайян намудани муносибати мардум ба ҳунар ва истеъдоди шоирӣ, табибӣ ва машшоқиву овозхонии Рӯдакӣ дар асоси нақлу ривоятҳои мардумӣ;

- намоиши дарачаи ҳунари Рӯдакӣ дар истифода аз осори шифоҳӣ ва таҳлили баёни истилоҳоти фолклорӣ, қорбурд аз зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори шоир;

- мушаххас намудани ҷойгоҳи унсурҳои асотирӣ, чехраҳои асотириву фолклорӣ ва қиссаи ривоят ва дostonҳои куҳан дар шеърӣ Рӯдакӣ;

- нишон додани ҳисси худшиносии миллии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар муносибати ӯ ба ҷашну маросимҳои куҳани миллии тоҷикон, ба мисли Наврӯзи Меҳрон ва маросими азодорӣ;

- муқоисаи нақши бовару эътиқодоти мардум дар ашъори Рӯдакӣ бо осори шифоҳӣ.

Иҷрои ҳадафҳои илмӣ пажӯҳиш боиси муайян гардидани то ҷӣ андоза ба мардуми оддӣ наздик будани Рӯдакӣ ва ба каломӣ шифоҳӣ алоқаманд будани ашъори шоир мешавад.

Объекти таҳқиқи диссертатсияро нақлу ривоятҳои мардумӣ, таъкираҳо, асару рисолаҳои илмӣ-таърихӣ, асарҳои фолклорӣ, ашъори ҳуди шоир ва донишномаву луғатномаҳои ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ташкил медиҳад.

Дар фароҳам овардани диссертатсия аз чанд намуди сарчашмаҳо ба таври фаровон истифода гардид.

Маводи асосӣ ва нахустсарчашмаи таҳлили пажӯҳишро нақлу ривоятҳои мардум дар бораи ҳолу аҳвол, муносибату рафтор, сурату сират ва ҳунару истеъдоди Рӯдакӣ ташкил додаанд. Ин ривоятҳоро аз чор манбаи зерин дастрас намудем:

1. Нақлу ривоятҳои, ки дар Ганҷинаи фолклори тоҷик воқеъ дар Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маҳфуз ҳастанд.

2. Ривояту нақлҳои, ки дар маҷмуаҳои алоҳида ба ҷоп расидаанд. Ба ин намуди манобеъ китобҳои “Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ”(1958)-и мурағибон Р. Амонов ва М. Шӯқуров, «Пирони суҳан дар қиссаҳои куҳан» (Душанбе, 2009) ва «Ҳафт пири суҳансаро дар нақлу ривоятҳои» (Душанбе, 2010)-и тартибдодаи Д. Обидов ва «Ривоятҳои дар бораи устод Рӯдакӣ» (Душанбе, 2015)-и Ф. Исмоилов дохил мешаванд.

3. Нақлу ривоятҳои, ки муаллифи диссертатсия бевосита аз сокинони маҳалҳои гуногуни Панҷакент, амсоли Панҷурӯд, Зери Ҳисору Қулолӣ, Некот, Вен ва Пағна дар давоми солҳои 2012 - 2016 ҷамъоварӣ намудааст.

4. Маъхазҳои дигари пажӯҳишро таъкираву асарҳои таърихӣ, аз ҷумла «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ (Лейдон, 1903), «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (Душанбе, 1986),

«Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ (Ҳинд, 1887), «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ (Душанбе, 1972) фароҳам овардаанд, ки дар онҳо аз ҳаёту ғаёлият, хунари шоирӣ ва ҳатто чанде аз ривоёти мардумӣ қайдӯ сабтҳо шудаанд.

Сарчашмаи дигари паҷӯҳиши моро асарҳои илми олимони муосири тоҷик, ки бевосита ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва ғаёлияти устод Рӯдакӣ ихтисос дода шудаанд, ташкил медиҳанд.

Донишномаву фарҳангҳои ашғори шоир низ аз ҷумлаи сарчашмаҳои ба ҳисоб мераванд, ки барои ҳаллу фасли мавзуи марказии рисола аз онҳо ба таври фаровон истифода шуд. Ба ин гуна сарчашма “Фарҳанги ашғори Рӯдакӣ” (мураттиб А. Нурув, Душанбе, 1990) ва “Донишномаи Рӯдакӣ” дар се ҷилд (Душанбе, 2008) дохил мешаванд.

Мавзуи таҳқиқ «Сарчашмаҳои фолклории ҳаёт ва эҷодиёти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ» унвон гирифтааст.

Соҳаи таҳқиқ фолклоршиносӣ буда, масъалаҳои тасвири шахсият, муносибату рафтор, хунару истеъдоди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҳамчун шоири тавоно, ҳаким ва овозхону машшоқ аз назари нақлу ривоятҳои мардумӣ ва инчунин алоқамандии ашғори Рӯдакӣ бо осори шиғоҳӣ, қорбурд ва таъсиру асарпазирии ин ду намуди ашғор ташкил додааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Таҳлили маводи диссертатсияро бе истифодаи адабиёти назарӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. Аз ин рӯ, масъалаҳои назарӣ ва усулие, ки доир ба назарияи адабиёт ва фолклор дар тадқиқоти муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ ба қор гирифта шудаанд, мисли С. Айнӣ, С. Нафисӣ, А. Мирзоев, Е. Э. Бертелс, И. С. Брагинский, Р. Амонов, Х. Мирзозода, Р. Ҳодизода, В. Асрорӣ, А. Афсаҳзод, М.Н. Усмонов, С. Имронов, Ш. Хусейнзода, С. Амиркулов, А. Р. Мусулмонқулов, Б. Тилавзод, Н. Шакармамадов, О. Муродов, Д. Обидов, Р. Раҳмонӣ, В. Охонӣёзов, Р. Аҳмадов, С. Фатхуллоев, Д. Раҳимов, Т. Зехнӣ, Ю. Бобоев, Х. Шарифов, А. Сатторзода, Алимардонов, Ҳ. Қаландаров, А. Раҳмонфар ва дигарон истифода кардем.

Ҳамаи ин осор ҳамчун маводи илмӣ ва назарӣ барои диссертатсияи пешниҳодшуда истифода гардида, бештар ба таҳлили матнҳо ҳам аз назари илми фолклоршиносӣ ва ҳам аз диди адабиётшиносӣ баёни фикру мулоҳиза шуд ва муайян гардид, ки бештари ин ривоятҳои мардумӣ дар асоси воқеаву ҳаводиси ба ҳаёту ғаёлияти шоир марбут буда дар байни халқ густариш ёфтаанд. Ва ин осори мардумӣ падидаест, ки улуми адабиёту фолклорро бо ҳам алоқаманд мегардонад.

Методҳои таҳқиқ. Ҳадафҳои, ки барои ба даст овардани мақсади асосии диссертатсия муайян карда шуданд, дар асоси таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ баррасӣ гардидаанд. Ин асл имкон дод, то ривоятҳои мардумӣ ва афкори аҳли маънӣ дар бораи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди таҳлилу муқоиса қарор дода шавад ва баъзе фикрҳои дар хусуси таърих, заминаҳо ва раванди рушду интишори онҳо низ қайд гарданд.

Бино бар зарурати таҳлили ғоявӣ, мундариҷавӣ ва шаклии баъзе аз ривоятҳо ва ҳамчунон, порчаҳои шеърӣ ҳам шифоҳӣ ва ҳам аз осори Рӯдакӣ, аз усули таҳлилҳои матнӣ, назарӣ ва таҳлили назми таърихӣ, муқоисавӣ-таърихӣ адабиётшиносӣ ва таҳлили санъатҳои бадеӣ низ истифода гардид.

Навгонии илмӣ диссертатсия. Диссертатсияи пешниҳодшуда қадами нахустин дар омӯзиши нақши ривоятҳо, ба мақсади боз ҳам беҳтар ва аниқтар муайян намудани санаҳои таърихӣ ва ҳаётии даврони Рӯдакӣ, муқоисаи онҳо бо ашъори шоир, маҳорати шоир дар истифода аз осори мардумӣ ва таъсири бевоситаи фолклор ба маҳорату ҳунари эҷодии ӯ мебошад. Дар доираи чунин таҳлил, бори аввал дар илмҳои фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ тоҷик, нақши ривоятҳои нақлҳои дар муайян намудани дараҷаи эҷодкорӣ ва ҳунармандии шоир, шахсият ва ҳулуқи симои ӯ дида баромада шуда, таъсири тарафайни ашъори шоир ва осори шифоҳӣ муайян гардид.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ривоятҳои мардумӣ дар муайян намудани воқеа ва ҳодисаҳои ҳаётиву шинохти шахсияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ нақш ва арзиши махсус дошта, талаби таҳлили ҳаматарафаи илмӣ мекунанд.

2. Муқоисаи ривоятҳои мардумӣ бо маълумоти дар сарчашмаҳои таърихӣ сабтшуда ва дар ашъори шоир инъикосгардида мувофиқтарин восита дар тасдиқ ё инкори муҳтавои ин ё он ривоят ба шумор меравад.

3. Ашъори бозмондаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ намунаи барҷастаи таъсирпазирии адабиёт ва махсусан шеърӣ замони Сомониён аз адабиёти шифоҳӣ маҳсуб мешавад.

4. Ҷашну маросимҳо ва бовару эътиқодоти мардумӣ дар шеърӣ Рӯдакӣ қойгоҳи махсус дошта, арҷгузорӣ ба анъанаҳои миллӣ ва ҳувияту ифтихори шоирро инъикос мекунанд.

5. Ҷанбаҳои фолклории намунаҳои ашъори Рӯдакӣ қаринии ашъори ӯро ба тафаккуру таҳайюлотии мардум нишон медиҳад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Натиҷаҳои таҳлил ва тарзи пажӯҳиш дар рисола арзишҳои махсуси назариро барои илмҳои фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла, дар диссертатсия нахустин маротиба се тарзи зерини таҳлили ҳаёт ва эҷодиёти шоир ба роҳ монда шуданд, ки барои пажӯҳишҳои минбаъда ҳамчун усули назарӣ истифода бурдани онҳо мувофиқи мақсад хоҳад буд:

1) Муқоисаи воқеаҳо ва санаҳои ривоятҳои мардумӣ дар бораи Рӯдакӣ бо санаҳои воқеии ҳаёти шоир ва тасдиқ ё инкори мавҷудияти воқеии онҳо.

2) Таҳлили ҳунар ва истеъдоди шоир дар масъалаи истифода аз намунаҳо, асотир, гуфтор, ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо, чехраҳои асотирӣ ва амсоли инҳо, ки нишондиҳандаи ҳунари ӯ аз як тараф ва нишондиҳандаи сабаби машҳурияташ дар миёни омма аз тарафи дигар гардиданд.

3) Таҳлили ҷойгоҳи чашну маросимҳо ва боварҳои мардум дар ашъори Рӯдакӣ ҳамчун намунаи дониш ва ифтихори баланди миллии шоир, ки арзиши бузурги тарбиявӣ ва маърифатиро доро мебошад.

Ҳамин тавр, қимати аслии назарии диссертатсия дар таҳлили гуруҳбандии ривоятҳои халқӣ дар муайян намудани шахсият ва ҳунари истеъдоди Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз як тараф ва таҳлили ҳунари шоири Рӯдакӣ дар заминаи истифодаи моҳирона аз адабиёти шифоӣ аз тарафи дигар зоҳир мегардад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки диссертатсияи пешниҳодшуда барои илмҳои фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик ҳамчун маводи ҷанбаи қавии таълимӣ дошта ба шумор меравад. Маводи дар диссертатсия таҳлилшуда метавонад ба таври дастрас ва сода дар таълиму тадриси хонандагони мактабҳои миёна ва олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардад, зеро он барои таҳияи китобҳои дарсӣ мувофиқ аст ва инчунин ин мавод дар курсҳои махсуси омӯзишии фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ мавриди истифода қарор гирад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Муҳимтарин нуктаҳои рисолаи диссертатсионӣ дар конфронсияҳои илмию амалии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ (солҳои 2015-2020) арзёбӣ гардидаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи

КOA-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (10.01.09. – Фолклоршиносӣ) мувофиқат дорад.

Саҳми шахсии унвончӯ дар таҳқиқи мавзуъ. Дар фароҳам овардани мавод ва таҳлилу таҳқиқи мавзӯи диссертатсионӣ дар он аст, ки муаллифи таҳқиқот нақлу ривоятҳои мардумро доир ба Рӯдакӣ во-баста ба мавзӯву мазмун тасниф ва таҳлил намудааст ва ин тарзи пажӯҳиш боис гардидааст, то: 1) маълумоти сарчашмаҳо доир ба санаҳои алоҳидаи ҳаёту зиндагии шоир бо тасвири воқеаҳои ривоятҳои халқӣ муқоиса шаванд; 2) мавҷудияти воқеии баъзе аз лаҳзаҳои ҳаёти шоир ба исбот расонда шавад; 3) дараҷаи таъсири дутарафаи осори шиғоҳӣ ва ашъори бозмондаи Рӯдакӣ муайян гардад.

Дигар ин ки муаллифи таҳқиқот дар муддати зиёда аз шаш сол ба ҷамъоварӣ ва таҳлилу баррасии ривояту нақлҳои мардумӣ оид ба устод Рӯдакӣ ба таври мустақим сару қор гирифтааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар маҷлиси васеи шӯъбаҳои таърихи адабиёт ва фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (қарори №9 аз 15.02. 2022) такроран муҳокима гардидааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои алоҳидаи диссертатсия ва баъзе андешаҳои таҳлилии он дар ҳаҷми 10 мақолаи илмӣ ба нашр расидаанд, ки аз онҳо 4 мақола дар нашрияҳои илмӣ таҳти қайди КOA-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ВАК-и Федератсияи Русия ба таъб расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб ва шонздаҳ фасл, хулоса, феҳристи адабиёт ва рӯйхати гӯяндаҳо иборат мебошад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима муҳимияти мавзӯ асоснок карда шуда, таҳлили дараҷаи пажӯҳиши он, мақсад, вазифаҳо, навоариҳои илмӣ, асоси методологӣ ва ҳадафу вазифаҳои тадқиқот муайян гардида, ҳамчунин арзишҳои назариву амалии он мушаххас шудаанд. Дар муқаддима инчунин масъалаҳои барои Ҷумҳурияи Тоҷикистон пешниҳодшуда ва маълумот оид ба тасвиби қор дарҷ гардидаанд.

Дар боби нахустини диссертатсия, ки “**Рӯзгор ва чеҳраи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар ривоятҳои мардумӣ**” унвон дорад, ривояту нақлҳои омиёнаи тоҷик дар ҳафт фасл таҳлилу баррасӣ

шудаанд. Ривояту нақлҳои шифоҳӣ, ки дар ин боб оварда шуданд, аз рӯи мазмун ва мундариҷаашон ба зермавзӯҳо тасниф гардидаанд.

Дар **фасли аввал**, ки “*Ривоятҳои мардумӣ оид ба зодгоҳ ва овони кӯдакии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*” унвон дорад, масъалаҳои муҳими даврони кӯдакиву наврасӣ ва ҷавонии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз рӯи ривояту нақлҳои шифоҳӣ ва маълумоти тазкираву дигар осори таърихӣ баррасӣ шудаанд. Аксари ин гурӯҳи ривояту нақлҳои мардумӣ маълумоти дар ин фасл гуфташударо бо маълумоти осори хатгӣ мувофиқ баён кардаанд. Чунончи, масоили лаёқату тавоноии Рӯдакӣ аз замони кӯдакиаш, истеъдоди тавоноии овозхонӣ, қуръономӯзӣ, машшоқиву дорои хофизаи қавӣ буданӣ ӯ дар ин бахши ривоятҳо равшан мегардад. Маълумоти мазкур дар диссертатсия дар муқоиса бо асарҳои илмиву таърихӣ таҳлил гардидааст. Таҳлили илмӣ ин фасл дар асоси асарҳои олимони тоҷику рус ва эронӣ анҷом дода шуд.

Дар ин фасли диссертатсия масъалаи зодгоҳи шоир аз назари ривоятҳои мардумӣ таҳлил гардидааст. Маълум шуд, ки гурӯҳе аз ровиёни халқӣ зодгоҳи шоирро деҳаи Рӯдак ҳисобида ва гурӯҳи дигар Панҷрӯд пиндоштаанд. Аммо рочеъ ба ин масъала ривояту нақлҳои осори аз тарафи сокинони деҳоти Панҷрӯд, Зери Ҳисор, Қулолӣ ва Некот гуфта шудаанд, ба маълумоти осори пажӯҳандагони осори шоир мувофиқат мекунад ва Рӯдакиро Панҷрӯдӣ муаррифӣ кардаанд.

Ҳунари чангнавозиву овозхонии Рӯдакӣ низ аз даврони кӯдакиаш дар ин силсилаи ривоятҳо зоҳир мегардад ва шоирону донишмандони ҳамасри шоир ва пасомадагон ҳам дар ин хусус иттилоъ додаанд.

Фасли дуюм ба “*Муносибати Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо амирони Сомонӣ дар ривоятҳои мардумӣ*” бахшида шуд. Дар ин бахши ривояту нақлҳои омиёнаи-^{*} муносибати дӯстиву бародарӣ, яқдилӣву ҳамдигарфаҳмии амирони Сомонӣ бо устод Рӯдакӣ хуб арзёбӣ мегардад. Тавре ки дар ин фасли диссертатсия асоснок карда шуд, бунёди ин ривоеъу нақлҳои мардумӣ ҳамон воқеаи таълифи қасидаи “Бӯйи ҷӯйи Мулиён”-и худи Устод маҳсуб меёбад. Муаллифи “Чаҳор мақола” Низомии Арузии Самарқандӣ дар ин хусус иттилоъи хуб додааст ва донишмандону адибони пасин маълумоти ӯро такроран дар асарҳои хеш овардаанд. Ровиёни мардумӣ низ дар ин замина нақлу ривоятҳоро офаридаанд, ки албатта фарқияту дигаргунӣҳо бо вижагиҳои хоси осори шифоҳӣ дида мешавад.

Ҳунару истеъдоди шоириву суханофаринии Рӯдакӣ дар замони Сомониён барои махсусан шоҳ Наср бини Аҳмади Сомонӣ хеле писанд омада буд ва ҳагто сухани шоир таъсири равониву воқеӣ дошт, ки ӯ ба амирону соҳибдеворонҳо маслиҳату машваратҳои муфид меод. Рӯдакӣ бо ин истеъдоди ғавқулодаи хеш руҳу равони ҳокимонро тасхир карда буд, ки ин ҳама нишонаи дӯстиву бародарӣ ва самимияти онҳоро нишон медиҳад.

Фасли сеюми диссертатсия бо унвони “*Симои Рӯдакии шоир ва ҳақим дар нақлу ривоятҳои мардумӣ*” номгузорӣ шуда, дар бораи ҳунари шоирӣ ва табибии Рӯдакӣ маълумот медиҳад. Як силсилаи ривоятҳои нақлӣ барои он офарида шудаанд, ки гӯяндагон ба шоириву шеърӣ Рӯдакӣ дилбастагии зиёд доштанд. Ҳунару хиради волои шоирӣ Рӯдакӣ аз замони зиндагӣ дар офоқ паҳн гардида буд ва шаъну шони ӯ то ҳол дар байни халқ зиёдтар мегардад. Мардум ба шеъри ӯ дилбастагиву муҳаббати беандоза дошта, ин эътиқоду завқмандии худро дар намунаи ривоятҳои нақлӣ ибраз доштаанд. Чунончи, дар ривояти зер ба мушоҳида мерасад: *Ин шеърро Абулҳасани Рӯдакӣ гуфтааст. Аз рӯи нақли мӯсафедон ин шеър як қисса доштааст ва он қисса ин хел будааст.*

Меъёнд, ки ҳангоми Бухороро тарк гуфта, ба зодгоҳи баргаитани Рӯдакӣ тамоми хурду калон, дӯстон ва хешу табори шоир аз дуру наздик ба пешвози баромадаанд ва ӯро бардор-бардор карда аз даромадгоҳи қишлоқ то хонааш бурдаанд. Рӯдакӣ аз чунин истиқболи гарми ҳамдигаронаш шод шуда, ин шеърро бадеҳатан ба забон овардааст:

*Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Беҳтар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест аз он талхтар,
Аз фироқи дӯстони нурҳунар²*

Воқеан дидори дӯстони ҳақиқӣ ва хешу ақраба барои ҳар як инсон муждаи хуш аст, зеро воҳӯриву дидори дӯстон инсонро хушҳолу болидарӯ мегардонад. Ва порчаи шеъри мазкур дар байни халқ чунон машҳуру оммавӣ гардидааст, ки мардуми тоҷик дар ҳама ҷашну маросимҳои шодиву нишоти худ инро бо ифтихор кироат карда, ҳамзамон номи Рӯдакии бузургро ба забон меоранд.

² Исмоилов Ф. Ривоятҳои дар бораи устод Рӯдакӣ (Маҷмӯаи фолклорӣ). Душанбе: - Истеъдод, 2015. – 26 с.

Бахши дигари ривоятҳои омиёна, ки дар ҳамин фасли диссертатсия таҳлил карда шуд, Рӯдакиро ҳамчун табиби мардумӣ, ҳозикӯ дармонбашх муаррифӣ мекунад. Бемории махав, ки таърихан қадимӣ буда, аз замони қухан дар сарзамини тоҷиконӯ форсизабонон паҳн гардидаву ҳатто дар манотиқи мухталифи Тоҷикистон барои ин гурӯҳи беморон махавхонаҳо мавҷуд будаанд, ба таъбири мардум Рӯдакӣ чунин беморонро табобат мекардааст. Бисёре аз ин беморонро муолича карда, барои хизмати худ аз онҳо музд намегирифтааст ва ин хислату амали шоир ба мардум писанд омадааст.

Унвони **фасли чаҳоруми** диссертатсия “*Симои Рӯдакӣи ошиқ дар ривоятҳои мардумӣ*” мебошад, ки дар ин фасл тасаввуроти мардум дар хусуси ишқи Рӯдакӣ баён шудааст. Дар ин силсилаи ривоятӯ нақлҳои мардумӣ Рӯдакӣ шоири ошиқ, зебопарасту хушзавқ ва ишқаш бунёди воқеии ишқи поки инсонӣ бозгӯ шуда, дар он, пеш аз ҳама, садоқат ба маъшуқа зоҳир мегардад. Мазмуни ривоятҳои зайл дар муқоиса бо ашъори дар ин мавзӯ сурудаи шоир баррасӣ гардид, ки маҷмӯан ин асарҳои фолклориву адабиёти хаттӣ ишқи Рӯдакиро самимиву инсонӣ нишон дода, дар маркази диққат ишқ ба маъшуқа, яъне маҳбубагони мушаввашу париваш дар назар дошта шудааст. Бояд тазаққур дод, ки мавзӯи ишқ дар ашъори Рӯдакӣ низ ҷойгоҳи махсус дошта, дар ғазал, рубоиёт ва байтҳои ҷудогонаи шоир метавон ишқи поки инсонӣ, яъне ишқи заминии воқеиро ба зудӣ эҳсос кард. Чунончи, дар рубоии зерин қаҳрамони лирикӣ бо шунидани номи маҳбубаи хеш хушҳол мегардад ва барои пешвозу иқтиқболи ӯ хурсанду фарҳунда мешавад:

Номат шунавам, дил зи фараҳ зинда шавад,
 Ҳоли ман аз иқболи ту фарҳунда шавад.
 В-аз ғайри ту ҳар ҷо сухан ояд ба миён,
 Хотир ба ҳазор ғам пароканда шавад³

Дар диссертатсия он намунаҳои ашъори шоир ва махсусан рубоихое мавриди таҳлил қарор гирифтанд, ки боиси пайдоиши ривоятӯ нақлҳои оид ба ишқу ошиқии Рӯдакӣ гардида буданд.

Фасли панҷуми диссертатсия ба масъалаи “*Нобиноии Рӯдакӣ аз рӯи ривоятҳои мардумӣ*” ихтисос дода шуд. Тавре ки дар ин фасли диссертатсия иттилоъ дода шудааст, роҷеъ ба нобиноии Рӯдакӣ

³ Девони Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 70 с.

муҳаққиқони осору аҳволи шоир ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд, ки андешаҳои мухталиф доранд. Як гурӯҳи олимону донишмандон бар он ақидаанд, ки Рӯдакӣ кӯри модарзод буда, аз модар нобино ба дунё омадааст. Аммо муҳаққиқони дигар бар он ақидаанд, ки Рӯдакӣ дар давраи пирӣ аз тарафи душманони мутаассиб нобино карда шудааст. Маълумоти ривоятӣ нақлҳои ин фасли диссертатсия низ гуногун буда, шоирро гоҳ кӯри модарзод ва модарзод як чашмаш нобино ва ҳам аз тарафи душманон кӯр карда шудани ӯро нишон медиҳанд. Бар асоси таҳлилу тадқиқ, ривоятҳои ин бахшро аз рӯи мазмун ва муҳтавошон метавон ба чаҳор гурӯҳ тақсим кард, аз ҷумла:

- Рӯдакӣ нобиноӣ модарзод буда, аммо табу ҳунари худодод дошт;
- Нобино кардани Рӯдакӣ дар давраи пирӣ аз тарафи душманони мутаассиб;
- Рӯдакӣ як чашмаш нобиноӣ модарзод буда ва шоири бодавлат ҳам будааст;
- Дар давраи пирӣ ҳамчун бемории авлодӣ нобино гардидани чашмони Рӯдакӣ.

Ҷолиби диққат аст, ки дар баъзе аз ривоятҳои ин фасл оид ба нобиноии Рӯдакӣ як иттилоӣ тозае дода шудааст, ки дар тазкираву осори таърихӣ ба чашм намерасад. Ба ақидаи гӯяндагони ривоятҳо Рӯдакӣ дар давраи куҳансолиаш бо сабаби бемории авлодӣ нобино гардидааст. Ва ин ровиёни мардумӣ худро аз авлоди Абулҳасани Рӯдакӣ ҳисобида, бо далелҳо иброз доштаанд, ки авлодони «Абулҳасани Уфарӣ» ҳангоми ба синни 65-70 расидан одатан чашмонашон тира гашта, оҳишта-оҳишта нобино мегардидаанд.

Дар **фасли шашуми** боби аввали диссертатсия оид ба ҷойи дафн ва мазори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ маълумот дода шудааст. Ин фасл «*Назари мардум дар бораи мазор ва ҷойи дафни Рӯдакӣ*» унвон гирифтааст, ки ривоятӣ нақлҳои ин бахш нисбат ба дигар фаслҳо бештар ҷамъоварӣ шудаанд.

Масъалаи мазору ҷойи дафни Рӯдакӣ ҳам мураккабу баҳснок буда, то ҷое муҳаққиқонро ба ташвиш оварда буд. Дар ин самт хизмати устод Садриддин Айнӣ ва Лутфулло Бузургзода ниҳоят бузург аст. Бояд зикр кард, ки пажӯҳишгарону муаррихон мазор ва ҷойи дафни Рӯдакиро пеш аз ҳама деҳаи Рӯдак муаррифӣ кардаанд. Аз он ҷумла, профессор А. Семёнов қайд мекунад, ки Рӯдакӣ аз Рӯдак ном кишлоқи Самарқанд буда, қабраш низ дар ҳамон ҷо будааст. Аммо

тадқиқоти устод Айни нишон медиҳад, ки Рӯдакӣ воқеан аз деҳаи Панҷрӯд буда, макбараву мазори ӯ низ дар ҳамон ҷо мавқеъ гирифтааст. Дар фасли шашуми боби аввали диссертатсия роҷеъ ба ин масъала хизматҳои устод Айни қайд гардидаанд, ки бо кӯшишу талошҳои ӯ ин масъала ҳаллу фасли худро ёфта буд. Чунончи, устод Айни дар мактуби худ ба Абулқосим Лоҳутӣ оид ба хулосаи хеш менависад: «Азбаски барои баромадан ба болои кӯҳи баланд дили ман тоб надошт, ман ҳамаи маълумот ва нишонаҳоро ба онҳо фиристодам. Онҳо рафта қабри Рӯдакиро ёфтанд. Ба қишлоқи Рӯдак бошад Гаррецкий нарафта, танҳо Бузургзода рафта омад ва ҳардуи онҳо ҳам ҳамаи маълумотҳоеро, ки ман ёфта будам, тасдиқ карданд»⁴

Бояд зикр намуд, ки ривояту нақлҳои мардумӣ дар ин самт барои муайян кардани мазор ва ҷойи дафни Рӯдакӣ ба муҳакиқон ёри расонидаанд. Масъалаи муайян намудани ҷойи дафни Рӯдакӣ тавассути ривоятҳо яке аз масъалаҳои боиси тавачҷуҳи муаллифи диссертатсия қарор гирифтааст ва дар асоси таҳлил ривоятҳои зиёду муқоисаи онҳо бо далелҳои таърихӣ ин масъала бештар ва хубтар равшан гардид.

Иттилооти таърихиву ҷуғрофӣ дар бораи Боғи Мирӣ, авлоди Уфариҳо ва ҷойи қабру мазори Рӯдакӣ дар ин силсилаи ривоятҳо ба таври густурда оварда шудааст, ки ровиёни мардумӣ дар ин хусус бо эътимоду боварии қавӣ иброи андеша кардаанд.

Ниҳоят дар **фасли ҳафтуми** боби аввали диссертатсия: “*Ривоятҳои мардумӣ дар бораи авлоди Рӯдакӣ ва муносибати онҳо ба шахсияти шоир*” роҷеъ ба муносибати авлодони Рӯдакӣ нисбат ба шахсияту шоирӣ ӯ маълумот дода шуд. Ровиёни мардумӣ дар хусуси авлодони Рӯдакӣ ба ду гурӯҳ тақсим шудаанд, ки ҳар гурӯҳ бо ифтихор худро аз авлодони устод пиндоштаанд. Азбаски мақому манзалати шоирӣ Рӯдакӣ дар миёни хосу ом паҳн гардида буд, мардуми маҳалливу деҳоти атрофи зодгоҳи шоир ба шеърҳои содаву раван ва шахсияти ӯ меҳру муҳаббати беандоза пайдо намуда, аксар фарзандони худро бо нияти нек номҳои “Абулҳасан” ва “Рӯдакӣ” мегузошанд. Дар аксари ривояту нақлҳои ин бахш роҷеъ ба ин масъала маълумот дода мешавад.

Баҳсу мунозираи ровиён аз деҳоти Панҷрӯд ва Рӯдак, ки дар ҳамин баҳши ривоятҳо ба ҷашм мерасад, тӯлонӣ идома меёбад. Ин

⁴ Муқотиботи Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ. Ба ҷоп хозиркунанда ва муаллифи тавзеҳот Хуршеда Отахонова. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 34 с.

гӯяндаҳо бештар таваҷҷуҳи худро ба он равона кардаанд, ки бо нияту орзуи нек фарзандони хешро ба номи Рӯдакӣ ё Абулҳасан исм мегузоштаанд.

Ҳамин тарик, таҳлили маводи зикргардида нишон медиҳад, ки шахсият, шухрату шаҳомат, истеъдоду фаъолияти даврони кӯдакӣ, масъалаи нобиноӣ ва ҳунари шоириву табибӣ, ишқи шоир, зодгоҳ ва мазору ҷойи дафни Рӯдакӣ дар тасаввуроти мардум ба таври густурда баён гардидааст. Гарчанде маълумоти ин осори мардумӣ парокандаву афсонавӣ ва баъзан аз воқеияти таърихӣ дур бошанд ҳам, аммо як навъ шинохт ва самимияту дилбастагии мардумро нисбат ба шоири дӯстдоштаи халқ, устод Рӯдакӣ нишон додаанд.

Боби дуюми диссертатсия “**Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва адабиёти шиғоҳӣ**” номгузорӣ шуда, он аз шаш фасл иборат мебошад.

Фасли аввали ин боб “*Бозтоби махлуқоти асотирӣ дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*” унвон дорад. Дар ин фасл сухан дар бораи унсурҳои тахайюливу асотирӣ дар шеъри Рӯдакӣ меравад. Бояд тазаккур дод, ки алоқаи ашъори устод Рӯдакӣ бо эҷодиёти шиғоҳии мардум хеле наздик мебошад. Дар ин фасли диссертатсия аз осори илмиву таърихӣ роҷеъ ба ин мавзӯ бахшидашуда истифода гардид. Аз ҷумла, асарҳои мардумшинос О. Муродов «Древние образы мифологии таджиков долины Зеравшана» ва «Дар пардаи сеҳру ҷоду» ва ғайра. Шоир тимсолҳои дев, аждаҳо, шайтон, симурғ, чин, парӣ ва ғайраро дар якҷанд абёти худ зикр намудааст, ки ин вожаҳо дар байте ба маънии асли ва дар ҷойи дигар маҷозан истифода шудаанд. Масалан, “аждаҳо” номи махлуқи бадҳайбати асотирӣ мардумони эронитабор мебошад, ки дар баъзе тасвирҳо он се калла дошта, аз дахонаш оташ мебаровардааст. Аждаҳо инчунин, дар шакли мори бузург, мори қалонҷуссаи афсонавӣ, ки дасту пойи кӯтоҳ ва бол доштааст, дар тасаввуроти халқ пиндошта мешавад. Дар ашъори Рӯдакӣ вожаи “аждаҳо” як маротиба ба сифати махлуқи азимҷусса истифода шудааст.

Симурғ, ки яке аз мурғҳои афсонавӣ асотирӣ, дар шеъри Рӯдакӣ аз он ёд шудааст. Як зумра афсонаву ривоятҳои мардумӣ низ дар бораи Симурғ маълумот медиҳанд, ки дар онҳо оид ба лонаву ҷойи зист ва тасвири ин мурғи афсонавӣ иттилоъ дода мешавад. Симурғ дар тасвири Рӯдакӣ подшоҳи мурғон буда, симои шоҳи одилу додрас ҳисоб меёбад. Симурғ лонаву бачаҳои мурғи Тайтуро, ки вакили дарё даррабада буд, бозситонида ба Тайту медиҳад:

Подшо Симурғ дарёро бибурд,

Хонаю бачча бад-он Тайту супурд⁵

Ҳамин тавр, аз таҳлили ашъори бозмондаи Рӯдакӣ маълум гардид, ки таҷрибаи ҳаётиаш зиёд буда, ӯ ба ҳикмати халқ ва эътиқоди боварии мардум майлу рағбати хоса доштааст. Аз тарафи дигар, хунари эҷодии шоир ба ӯ имконият додааст, то хунармандона аз хазинаи бебаҳои мардум истифода намојад.

Дар **фасли дуюми** боби дувуми диссертатсия дар хусуси хунари Рӯдакӣ дар истифода аз зарбулмасалу мақолҳо дар ашъораш сухан меравад, ки ин фасл “*Зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар шеърҳои Рӯдакӣ*” номгузорӣ шудааст. Таҳлилу пажӯҳишҳо нишон доданд, ки Рӯдакӣ дар эҷодиёташ мақолу зарбулмасалҳоро дар ду шакл истифода намудааст: Нахуст шоир зарбулмасалу мақолҳои мардумиро дар шакли пурра, яъне айнан дар дохили мисраъҳои шеърӣ истифода кардааст, ки чунин тарзи истифода аз онҳо он қадар зиёд ба назар нарасид. Дар байни халқ ибораву таъбироти зиёде ҳастанд, ки чанбаи тарбиявию ахлоқӣ доранд. Масалан, мардум мегӯянд, ки кори ду дастро як даст карда наметавонад ва ин мазмун дар зарбулмасали «*Ба як даст ду харбуза набардоранд*»⁶ ифода ёфтааст. Рӯдакӣ ҳам ҳамин мазмуни зарбулмасали халқиро дар ашъори хеш ба маврид истифода намудааст:

Ай хуни дӯстон ба гардан макун база,
«Кас барнадоштааст ба дасте ду харбуза!»⁷

Бахши дуюми зарбулмасалу мақолҳоро шоир мазмунон дар ашъори хеш истифода кардааст, ки чунин мазмуни мақолу зарбулмасалҳо дар ашъори ӯ хеле зиёд дучор меоянд ва қариб ҳамаи онҳо дар диссертатсия таҳлил шудаанд. Дар ин фасл кӯшиш карда шуд, ки зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ бо ашъори дар ин самт иншонамудаи Рӯдакӣ муқоиса карда шавад.

Фасли сеюми боби дуум “*Истилоҳоти фолклорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*” унвои гирифтааст, ки оид ба истифодаи истилоҳоти осори шифохӣ дар шеърҳои Рӯдакӣ маълумот медиҳад. Дар ашъори ин шоири бузург истилоҳоти фолклорӣ, махсусан номи

⁵ Девони Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану хавошии Қодири Рустам. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 105 с.

⁶ Фозилов Муллоҷон. Зарбулмасалу мақолҳо ва афоризмҳои форсӣ-тоҷикӣ. Иборат аз се ҷилд. Душанбе: «Ирфон», ҷилди 2, 1977. – 86 с.

⁷ Девони Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану хавошии Қодири Рустам. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 96 с.

жанрҳои эҷодиёти шифоҳии халқ чун: афсона (дар шакли «фасона»), суруд, муаммо, зарбулмасал (масал), қисса ва панд зикр шудаанд, ки омӯзиши заминаҳои пайдоиши онҳо, мазмун ва мақсади шоир аз истифодаи ин вожаҳо барои муайян намудани мавқеи ҳар яки онҳо дар ҳаёт ва фарҳанги миллати мо аҳаммияти илмӣ дорад. Албатта, ҳар яке аз ин истилоҳот ҳам дар осори хаттӣ ва ҳам дар осори шифоҳӣ қор фармуда мешаванд, аммо ин вожаҳо бештар дар байни халқ маъмуланд. Ин баҳши ашъори шоир низ алоқамандии шеъри ӯро бо адабиёти шифоҳӣ муаррифӣ мекунад.

Фасли чакоруми ин боби диссертатсия “*Чистон ё луғз дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*” буда, дар хусуси хунари Рӯдакӣ дар эҷоди чистон ё луғз ҳамчун санъати шеърӣ баҳшида шудааст. Тавре ки ба назар мерасад, дар шеъри Рӯдакӣ санъатҳои шеърии луғз ё чистонҳо, муаммо, ташбех, талмех, ташхис, истиора ва ғайра истифода шудаанд. Луғзҳои Рӯдакӣ дар хусуси қалам, ревоҷ ва ғайра гуфта шудаанд, ки хонанда ҳангоми мутолиаи он бояд дуруст андеша намуда, барои ёфтани ҷавоби онҳо кӯшиш кунад. Намунаи чистону луғзҳои Рӯдакӣ дар диссертатсия бо чистонҳои осори шифоҳии тоҷик муқоиса гардида, фарқияти онҳо дар ин фасли қор баррасӣ шуд. Маълум мешавад, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ нахустин намунаҳои чистону луғзҳо дар эҷодиёти Рӯдакӣ зухур кардааст. Чистону луғзҳои Рӯдакӣ шакли китобӣ буда, бо бисёр бартарияти худ аз чистонҳои осори шифоҳӣ фарқдоранд. Аммо дар баъзе аз ин луғзҳо тарзи саволгузориву баёни андешаи шоир ба чистонҳои омиёна наздикӣ дорад.

Дар **фасли панҷуми** боби дуюми диссертатсия: “*Марсия дар эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*” вижагиҳои махсуси ашъори марсияيي устод Рӯдакӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Ҳамзамон, ин баҳши ашъори ӯ бо намунаҳои осори шифоҳӣ муқоиса шудааст. Маълум гардид, ки дар ин самти эҷоди адабӣ устод Рӯдакӣ нахустин шоири марсиягӯӣ эътироф шудааст. Марсияҳои Устод ҷанбаҳои фалсафиву таърихӣ дошта, онҳо бештар дар бораи шоирону донишмандони давр суруда шудаанд. Барои намуна метавон марсияи дар васфи Абулҳасан Муродии Бухорӣ шоир, донишманд, ҳамаср ва ҳамсӯҳбати Рӯдакиро зикр намуд. Аз мазмуни ин марсия чунин бармеояд, ки марғи Муродӣ барои устод Рӯдакӣ як мусибати саҳт буда, шоир андешаҳои хешро бо сӯзу гудоз баён менамояд ва ин мотамро мусибати қалон меҳисобад.

Дар марсияҳои Рӯдакӣ он қадар сӯзу гудоз, андӯхи зиёд, нолаву шевани аз ҳаду худуд берун дида намешавад. Зеро дар шарият ва боварҳои исломӣ низ бисёр гиристану кандани мӯйҳову дасту рӯй макрӯҳ ҳисобида шуда, бар зидди гуфтаҳои худованд мебошад. Аммо дар сурудҳои марсиявии халқӣ сӯзу гудози зиёд баён ёфтаанд. Халқ ҳамаи сӯзу алами худро дар асоси воқеаву ҳодисаи дидаи худ тасвир менамояд. Бо вучуди ин, марсия чун як суннати башарӣ ва ҳамчун шеъри халқӣ ба адабиёти хаттӣ роҳ ёфт ва он аз нолаву шеван рӯ ба панду ҳикмат овард, ки намунаи беҳтарини чунин марсияҳоро дар ашъори бозмондаи устод Рӯдакӣ мебинем.

Фасли шашуми боби дуҷоми диссертатсия “*Чехраҳои асотириву фолклорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*” ном дорад. Дар ин фасли диссертатсия пиромони чехраҳои фолклориву таърихӣ, амсоли Ҳотами Той, Лукмони Ҳаким, Кисро, Рустам, Сифандиёр (Исфандиёр), Сом, Лайливу Мачнун, Юсуф ва Зулайхо дар ашъори устод Рӯдакӣ сухан рафтааст. Дар ин фасли диссертатсия рочеш ба симоҳои мазкур, қаҳрамониву паҳлавонӣ, тачассуми ишки поки онҳо ва махсусан, бозтоби онҳо дар шеъри Рӯдакӣ ибрази андеша шудааст. Бояд зикр намуд, ки зимни овардани мисолҳо аз ашъори шоир ва намунаҳо аз осори шифоҳӣ андешаҳои шахсии муаллифи қор рочеш ба алоқамандии фолклор ва адабиёт низ иброз шудаанд, зеро осори шифоҳии халқ бо адабиёти китобӣ дар ҳар даври замон дар алоқамандиву таъсирпазирӣ зухур мекунанд. Бархурдор будан аз таърихи гузаштаи миллати худ ва дигар қавму миллатҳо албатта ҳунари шоириву донишмандии Рӯдакиро нишон медиҳад. Бо зикри номи чунин ашҳоси таърихиву асотирӣ чавҳари таърихии ашъори ӯро метавон дарёфт.

Ҳамин тариқ, мавриди зикр аст, ки Рӯдакӣ яке аз нахустин шоиронест, ки дар ашъори худ бо ҳунару истеъдоди фавқулодаи шоирии хеш аз нақлу ривоятҳо ва қиссау устураҳои мардумони эронитабор ва араб истифода кардааст. Дар заминаи воқеоти тахайюлии қадимии мардумӣ ва ҳаводиси мавҷудбуда тавонистааст ашъори хешро пурарзишу хонотар гардонад. Аз дидгоҳи дигар, нақши ашъори Рӯдакӣ дар зиндаву устувор нигоҳ доштани бисёре аз зарбулмасалу мақолҳо ва номҳои устуравно афсонавӣ назаррас мебошад.

Боби сеюми диссертатсия таҳти унвони “**Тасвири чашну маросимҳо ва боварҳои мардумӣ дар шеъри Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ**” қарор дода шудааст, ки дар он таҳлили масъалаҳои марбут ба унсурҳои улуми фарҳангшиносӣ, мардумшиносӣ, адабиётшиносӣ ва

фолклоршиносии алоқаманд бо ашъори устод Рӯдакӣ анҷом гардида ва он аз се фасл иборат мебошад.

Фасли аввали ин боби диссертатсия *“Тасвири ҷашнҳои Наврӯзу Мехргон дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ”* унвон гирифтааст. Маълум аст, ки фасли зеботарини сол баҳор аст ва дар ин фасл яке аз ҷашнҳои мухташам ва кӯхани ориёӣ Наврӯз баргузор мегардад. Аз ин рӯ, Рӯдакӣ яке аз нахустин шоиронест, ки дар ашъораш васфи зебову латофати баҳору Наврӯз кардааст. Дар ин фасли диссертатсия бештар анъанаву урфу одатҳои мардумӣ, ки ҳангоми таҷлили ҷашни Наврӯзу Мехргон баргузор мешаванд, дар ашъори саромади шеърӣ форсӣ ибрази андеша гардидааст.

Фасли дуюми ин боби диссертатсия таҳти унвони *“Инъикоси одоби русуми азодорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ”* қарор гирифта, ба масъалаи одоби русуми азодории тоҷикон дар шеърӣ Рӯдакӣ бахшида шуд. Рӯдакӣ дар ашъори хеш аз одату суннатҳои маросими азодорӣ чун: мӯй ва рӯйкании занон, гиристанӣ марди сӯғвор, ҷомаҳои сиёҳ ба бар кардани мардон ва суннати «мурдашӯйӣ» ишора-ту ибрази андеша намудааст.

Рӯдакӣ ҳамчун шоири мушоҳидакор аз одату русуми азодории мардум бархурдор буда, хусусиятҳои хоси онро дар шеърӣ худ баён намудааст. Пажӯҳиш нишон дод, ки ашъори дар ин бахш сурудаи Рӯдакӣ дар ҳар гуна анвои шеърӣ: китъа, шеър, рубоӣ ва байтҳои алоҳида баён ёфтааст.

Фасли сеюми боби сеюми диссертатсия *“Инъикоси боварҳои мардумӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ”* унвонгузори шудааст. Дар фарҳангу адаби форсу тоҷик эътиқод доштан ба ҳар гуна махлуқоту ашёҳо як падидаи кӯҳан буда, мардум аз ибтидо то ин замон аз рӯйи фаҳмиш ва биниши худ ба ин гуна падида боварӣ пайдо намудааст. Дар ашъори Рӯдакӣ низ аз бовариву эътиқодоти мардумӣ истифода шудааст, ки ҷанбаҳои асотирӣ доранд. Бояд зикр намуд, ки дар ин фасли диссертатсия роҷеъ ба бовару эътиқоди мардум дар бораи хоб ва хобгузори, сеҳру ҷоду, шаби лайлатулқадр ва дуоҳо, ки халқ нисбат ба ин масъалаҳо боварҳои гуногун дорад, ибрази андеша гардида, таҷассуми онҳо дар ашъори Рӯдакӣ ҷустуҷӯ ва баррасӣ шудааст.

Яке аз боварҳои, ки халқ нисбат ба он эътиқод дорад, «хоб ва хобгузори» мебошад. Хобгузори ҳолати физиологии майнаи инсон мебошад. Ҳангоми хоб инсон ҳаводиси гуногуни тахайюлиро аз майнаи худ мегузаронад, ки ин масъала дар байни халқ бо истилоҳоти «хоб-

бинӣ» ва «хобгузорӣ» маълум аст. Дар ин хусус Рӯдакӣ низ дар порчаҳои алоҳидаи шеърӣ ибрази афкор кардааст. Рӯдакӣ дар як шеърӣ худ аз хобу таъбири маҷозии он ёдовар шуда, гуфтааст, ки ин ҳама зиндагии инсон дар рӯйи замин гузарон ва ба мисли хоб ғайривоқеӣ аст. Яъне, мурод аз гуфтаи шоир дар ин ҷо ҳамон дунёи фонӣ аст, ки ба умри инсон вафо намекунад. Ҳарчанд ки дар ин дунё одам бурду бохт кунад, ё бадавлат бошад, дунё барои ӯ вафо намекунад ва ҳамаи он ба мисли як лаҳзаи хобгузорӣ аст ва маҷоз аст. Яъне, чунон ки мардум хобро маҷозан таъбир мекунанд, ҳамчунон зиндагии индунёи низ маҷозе беш нест:

Ин ҳама боду буди ту хоб аст,
Хобро ҳукм не, агар ба маҷоз⁸

Хулоса, аз натиҷаи паҷуҳиш ва таҳлили мавзӯи пешниҳодшуда маълум гардид, ки алоқамандии ашъори Рӯдакӣ бо осори шифоҳии мардум хеле наздик мебошад ва мардум низ ба шахсият ва шеърӣ ӯ дилбастагии зиёд дошта, дар хусуси масоили марбут бо ҳаёту рӯзгор ва ҳунари шоирӣ ӯ як силсила ривояту нақлҳо офаридааст.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Нуктаҳои зеринро ҳамчун **хулосаҳои** таҳлили масъалаи марказии диссертатсия қабул кардан мувофиқи мақсад аст:

1. Бовучуди як давраи равшан ва равшанфикрии таърихи давлатдорӣ ва тамаддуни миллӣ будани замонҳои устод Рӯдакӣ, маҳсули фарҳанг, санъат ва адабиёти ин давра ба таври пурра дастраси ояндагон нагардида буд. Ҳатто дар хусуси ҳаёт ва фаъолияти ҷунин симои тамаддуни башарӣ чун устод Рӯдакӣ санадҳои дақиқ ва таърихӣ дар дасти мо нест. Аз ин ҷиҳат, омӯзиши ҳаргуна мавод ва сарчашмаҳои, ки ба ин давра, махсусан ба муҳити адабию фарҳангии он тааллуқ дорад, барои таърих ва адабиётшиносии мо зарурати маҳз мебошад. Дар ин миён, ривоятҳои дар байни мардум интишорёфта аз зумраи муҳимтарин сарчашмаҳо дар муайян намудани воқеаву ҳодисаҳои ҳаётӣ ва шинохти шахсияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба ҳисоб мераванд ва маҳз тавассути ҳамин ривоятҳо маълумоти нодир дар хусуси зодгоҳ ва овони кӯдакии шоир, муносибати ӯ бо амирони Сомонӣ, мазор ва ҷойи дафни ӯ, ҳамчунин ҳунарҳои шоирӣ, табибӣ, авзои ошиқӣ, нобиноӣ, муносибати авлодонаш ба симо ва шахсияташ ба даст меояд [5-М].

⁸ Девони Рӯдакӣ. Таҳия, тасхех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 47 с.

2. Пажухиши пахлуҳои мухталифи ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар осори мардумӣ имконияти муқоисаи онҳоро бо санаҳои таърихӣ ва ҳикояҳои китобӣ фароҳам меорад. Чунин имконият боиси собит намудани мавҷудияти воқеии баъзе аз онҳо мегардад ва ҳамчунин, барҳи дигари ин маълумот инкор мешавад ва ё шубҳанок будани он аён мегардад [1-М].

3. Ашъори бозмондаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ намунаи олии таъсирпазирии адабиёт ва махсусан шеъри замони Сомониён аз адабиёти шифоҳӣ мебошад. Истифодаи фаровон аз устураҳои тахайюлӣ, корбурди зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ, баёни чанд истилоҳоти фолклорӣ, чистон ё луғаз, бозтоби бархе аз чехраҳои асотириву фолклорӣ дар ашъори то ба мо расидаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ исботи бидуни баҳси ин таъсирпазирӣ мебошанд [6-М], [10-М].

4. Тасвири табиати диёр, чашну маросимҳо ва бовару эътиқодоти мардумӣ дар шеъри Рӯдакӣ аз як тараф халқияти ашъори шоирро нишон диҳад, аз тарафи дигар он ба ҳисси миллӣ ва арҷгузори анъаноти маросимҳои аҷлодии ӯ алоқа дорад. Ифтихор доштан аз забон, миллат, чашну маросимҳои мардумони ориёинаҷод дар ашъори Рӯдакӣ ба назар мерасад. Ғайр аз ин, одобу русуми азодории тоҷикон, ки ба худ хусусиятҳои хосро доро аст, дар шеъри Рӯдакӣ ба таври ишорату маълумотӣ инъикос гардидааст [3-М], [8-М].

5. Таҳлили ҷанбаҳои фолклории намунаҳои ашъори Рӯдакӣ бори дигар собит сохт, ки нахустин ашъор ба забони форсии тоҷикӣ ба тафаккур, ҳаёт ва тахайюлотҳои мардум наздикии қавӣ доштааст. Масалан, нақши эътиқоду боварии мардум дар бораи шаби лайлатулқадр, мурғони афсонавӣ ва сеҳру ҷоду дар шеъри Рӯдакӣ бештар ба назар мерасад, ки ҳамонро ҷанбаҳои фолклорӣ доранд. Албатта, Рӯдакӣ ҳамчун шоири хирадманду ҳунарманд аз ин қабил боварҳои мардумӣ бархурдор буда ва ин эътиқоди мардумро дар шеъри хеш ифода кардааст. Агар ин масъаларо дар шеъри Рӯдакӣ бинем ва ба муқоисаи он бо осори шифоҳӣ аҳамият диҳем, ба назар чунин мерасад, ки ин эътиқоду боварии халқ то ҳол дар байни мардумони манотиқи гуногуни Тоҷикистон боқӣ мондааст [7-М].

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

Ҳамин тариқ, ҳамаи ин иттилооти густурдаи таърихӣ, ки ҳам дар тазкираву осори таърихӣ ва ҳам дар асарҳои фолклорӣ ҷамъ оварда шудаанд, шаҳодат медиҳанд, ки Рӯдакӣ чун шоири тавоно аз урфу

одат, расму ойин, бовару эътиқоди халқ воқиф буда ва дар шеъри ноби хеш аз онҳо ёдовар шудааст. Аз ин рӯ, ашъори устод Рӯдакиро на танҳо аз ҷиҳати бадеият ва образофаринӣ, хунари эҷод ва ҷасоҳати забон ҳамчун як намунаи шеъри олии қабул кардан мумкин аст, балки онро чун манбаи суннату расму ойин, чашну маросимҳо ва дигар ҷорабиниҳои миллии қадимӣ ва бовару эътиқодоти гузаштагони мо эътироф кардан зарур ва дорой аҳаммияти махсус мебошад.

Мағолиби рисолаҳо метавон дар шаклирии корҳои илмӣ-тадқиқотии марбут ба улуми фолклоршиносӣ ва мардумшиносӣ адабиётшиносӣ истифода намуд.

Ҳамчунин, натиҷаҳои маводи пешниҳодшуда метавонанд барои таълими ҳаёт ва ҷаҳолияти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар тамоми самтҳои таълим ва дар курсҳои махсуси омӯзиши мавриди истифода қарор гиранд.

Қисматҳои алоҳидаи диссертатсия дар мавриди навиштани китобҳои таълимӣ ва илмӣ адабиёту фолклори тоҷик барои толибилмони мактаб ва донишҷӯёни донишгоҳҳо аҳаммияти махсус доранд. Аз қулли маводи диссертатсия дар омӯзиши паҳлуҳои гуногуни ҳаёт, муносибат ва эҷодиёти Рӯдакӣ, таълифи корҳои курсӣ ва дипломӣ, таълиму тадриси адабиёти шифоӣ ва курсҳои махсуси омӯзиши жанрҳои фолклорӣ ва адабиёти хаттӣ метавонад истифода гардад.

Натиҷаҳои асосии диссертатсия ва таълифоти ҷопшудаи муаллиф дар маҷаллаҳо:

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақриршавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Исмоилов, Фаредун. Тасаввури мардум дар хусуси ишқи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 6. 2018. - С. 281-283.

[2-М]. Исмоилов, Фаредун. Баёни чанд намунаи луғаз ё чистон дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. Шумораи 8. 2018. – С. 180-184.

[3-М]. Исмоилов, Фаредун. Инъикоси одобу русуми азодорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ. Шумораи 4. 2018. – С. 141-149.

[4-М]. Исмоилов, Фаредун. Тасвири як ҳайвони захматқарин дар намунаҳои осори шифохӣ / Ф. Исмоилов // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ. №1, 2021. – С. 150-167.

II. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмуаҳои илмӣ:

[5-М]. Исмоилов, Фаредун. Ривоятҳои таърихии тоҷикӣ ва таснифи онҳо / Ф. Исмоилов // Аҳбори Академияи илмҳои Тоҷикистон. Шумораи 3-4 (14). 2015. С. 65-69.

[6-М]. Исмоилов, Фаредун. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ. Шумораи 3. 2016. - С. 139-148.

[7-М]. Исмоилов, Фаредун. Бозтоби бархе аз устураҳои таҳайюлӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ. Шумораи 2. 2017. - С. 135-145.

[8-М]. Исмоилов, Фаредун. Корбурди истилоҳоти фолклорӣ дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Паёмномаи фарҳанг. Нашрияти илмию таҳлилӣ. Шумораи 4 (40), 2017. - С. 99-105.

[9-М]. Исмоилов, Фаредун. Рӯдакӣ ва ҷашни Меҳргон / Ф. Исмоилов // Самак. Ҳафтаномаи таърихӣ-тадқиқотӣ. Шумораи 47 (316), 2017. - С. 13.

[10-М]. Исмоилов, Фаредун. Бозтоби чехраҳои асотирӣ дар ашъори устод Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Илм ва Ҷомеа. Маҷаллаи академии илмию оммавӣ. Шумораи № 5 (27). 2021. – С. 146-160.

Маҷмуа:

1. Ривоятҳо дар бораи устод Рӯдакӣ. (Маҷмуаи фолклорӣ) Мураттиб: Ф. Исмоилов. Душанбе: Истеъдод, 2015. 30 с.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАБАДЖАНА ГАФУРОВА»**

На правах рукописи

**УДК 398 (575, 3)
ББК 82 (2 тадж)
И – 87**

Исмоилов Фаредун Худжакулович

**ФОЛЬКЛОРНЫЕ ИСТОЧНИКИ О ЖИЗНИ И
ТВОРЧЕСТВЕ АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук, по специальности
10.01.09. – Фольклористика
(Повторно)**

Худжанд -2022

Работа выполнена в отделе фольклора Института языка и литературы имени Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Охониёзов Варка Дустович** - доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ

Официальные оппоненты: **Файзуллоев Негматджон** - доктор филологических наук, профессор кафедры современной таджикской литературы Таджикского государственного Худжандского университета имени академика Бободжона Гафурова

Рахими Дилшод Камолзаде - кандидат филологических наук, заведующий отдел материально-культурной наследии Центр культурного наследия Научно-исследовательского Института культуры и информации Министерство культуры Республики Таджикистан

Ведущая организация: ГОУ «Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева»

Повторная защита диссертации состоится «08» декабря 2022 года в 09:00 часов на заседании Диссертационного совета 6Д. КОА - 037 при ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Ба-баджана Гафурова» (Республика Таджикистан, 735700, г. Худжанд, проезд Б. Мавлонбекова, 1).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Ба-баджана Гафурова» и на сайте www.hgu.tj.

Объявление о защите диссертации размещено на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан www.vak.tj.

Автореферат разослан « » _____ 2022 года

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Шарипова М. З.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность научного исследования. Абуабдуллах Джафар ибн Мухаммад Рудаки (858-941) был поэтом, привлекавшим внимание научных и творческих кругов уникальным поэтическим талантом и большой ценностью своей поэзии, как в период своей жизни, так и поныне. Абуабдуллах Рудаки своим лаконичным словом признан основоположником таджикской культуры и литературы. Несмотря на то, что невозможно без упоминания имени Рудаки говорить о персидско-таджикской литературе, до сих пор всесторонне не изучены образ жизни, сфера воспитания, творческие системы и методы, поэтическое мастерство, способы декламации стихов, сочинение музыкальных произведений, певческое умение и другие таланты этого искусного мастера. Причины темных пятен в жизни и творчестве Рудаки скрывались в том, что в бурный период после правления династии Саманидов большая часть научного и литературного богатства нашего народа были преданы чужеземцами огню. Последующему поколению Рудаки пришлось определить некоторые исторические моменты его жизни и аспекты его творчества по темам и содержанию его поэзии.

Среди источников, анализирующих жизнь и творчество Рудаки, значимое место занимают народные предания и легенды. Подобные источники устного народного творчества в какой-то мере были собраны и опубликованы современными учеными. Однако роль народных преданий и легенд в определении различных аспектов жизни, мастерства, взаимоотношений и образа даже такого гения, как Рудаки, не были проанализированы и прокомментированы в сравнении с историческими датами его жизни. Исходя из этого, выбор исследуемой темы является актуальным и своевременным для определения следующих важных вопросов для таджикского литературоведения:

- представление новых, до сих пор неизученных моментов жизнедеятельности Рудаки;
- сравнение отдельных дат жизни поэта, зафиксированных в письменных источниках, с моментами и событиями отражёнными в народных преданиях;
- доказать реальное существование некоторых эпизодов из жизни поэта;
- выявление взаимовлияния устного народного творчества и поэзии Рудаки;

- определение роли народных преданий и легенд в анализе образа, характера и манеры отношений Рудаки.

Таким образом, конкретизирование личности, жизни и творчества Рудаки, с точки зрения народных преданий и легенд, связи его поэзии с устными произведениями, отображение образцов устного народного творчества в поэзии Рудаки, его мастерство в использовании пословиц, поговорок, элементов мифологии, легенд, сказок и мифов, воображаемые и мифологические образы, а также отрожение фольклорной терминологии в его поэзии, образцы загадок, шарад, элегической поэзии в творчестве поэта, описание древних торжеств и празднеств, отголоски суеверий и народных поверьев в поэзии Рудаки определяют необходимость и значимость выбора темы данной диссертации.

Степень изученности научной темы. О различных аспектах жизни и творчества Рудаки были высказаны многочисленные мнения и гипотезы, проведены различные конференции и симпозиумы, издано большое количество научных и исследовательских трудов, но несмотря на всё это, до сих пор не были исследованы темы фольклорного образа поэта, его сопоставление с историческим образом, а также фольклорные черты его поэзии. Однако существует большое количество исторических материалов, исследований ученых о жизни, творчестве и личности Рудаки, послужившие в качестве источника и научной базы для анализа темы настоящей диссертации.

Сведения и исследования о Рудаки и его жизни впервые были приведены и осуществлены летописцами - составителями антологий, и они носили эпический характер. В этой связи в произведениях «*Лубоб-ул-албоб*» («Сердцевина сердцевины») Мухаммада Авфи Бухараи (XI век), «*Чакор макола*» («Четыре статьи») Низамия Арузия Самарканди (XII век), «*Тазкират-уш-шуаро*» («Антология поэтов») Давлатшаха Самарканди (XV век), «*Бахаристан*» («Весенний сад») Абдурахмана Джамии (XV век) и других была собрана важная информация.

Народные предания и легенды, посвященные Рудаки и его личности, были собраны и изданы такими учеными литературоведами и фольклористами, как С. Айни, Л. Бузургзоде, К. Айни, Р. Амонов, Р. Ахмадов, Д. Обидов и др. Необходимо констатировать, что эти исследователи в основном приводили тексты этих преданий и легенд в сво-

их произведениях и статьях. Необходимо упоминать, что первый исследователь, который собирал сказки, рассказы и легенды о жизни Абуабдуллаха Рудаки был известный учёный – Лутфулло Бузургзода. По инициативе Садриддина Айни он добился больших успехов в этом направлении и собрал много фольклорных материалов из деревень Панджруда и Шинга (Рудака) и их окрестностей.

Следует также отметить, что большой исторический вклад, которую внес Лутфулло Бузургзода в эту область, никогда не будет забыта, поскольку сам Айни признаётся в этом и пишет, что: «помимо Панджруда, товарищ Бузургзода отправился в Рудак и увидел все своими глазами, проверил и подтвердил всю информацию»¹.

В 1958 году серию народных преданий и легенд издали в своей книге “Образцы фольклора края Рудаки” Р. Амонов и М. Шукуров. Также в 2007 году была издана статья Камола Айни “Первые попытки сбора народных сказаний края Рудаки” с предисловием автора. Позднее Д.Обидов повторно издал данные предания и легенды с некоторыми изменениями и дополнениями в книгах “Мастера слово в древних преданиях” (2009г.) и “Семь мастеров поэтического слова в преданиях и легендах” (2010г.).

В этих произведениях авторы приводят народные предания и легенды, собранные во время экспедиций в селения окрестностей Пенджекента, особенно Панджруда, Шинга, Рашна, Зери Гиссара и Пагна в виде народного местного диалекта. Однако, необходимо подчеркнуть, что фольклорист Д.Обидов, нарушив научные требования и традиции, привел данные предания и легенды в соответствии с лексическими нормами литературного языка, что, на наш взгляд, убавляет фольклорную составляющую и особенность таких текстов. Во всех произведениях, о которых было упомянуто выше, исследователи дали общие сведения о приведенных текстах преданий и легенд.

Проблема связи поэзии Рудаки с устным народным творчеством долгие годы привлекает внимание исследователей в сфере литературоведения и фольклора. Об этом написаны статьи отдельными исследователями, и наиболее полное и достойное внимание, в этом плане считается статья профессора Шарифджана Хусейнзаде под названием

¹ Айни, С. Могила устода Рудаки и селение Рудак. Шарки сурх, №5, 1940. - 25-27 с.

“Рудаки и фольклор” изданная в сборнике “Семнадцать статей” (Душанбе, 2007), в которой ученый рассмотрел связи поэзии Рудаки с устным народным творчеством.

В целом о связи поэзии Рудаки с устным народным творчеством даны важные научные и теоретические сведения в произведениях таких ученых, как Айни С. «*Устод Рудаки*» (Сталинабад, 1940), Саида Нафиси «*Ахвол ва ашъори Абуабдулло Чаъфар бинни Мухаммад Рудакии Самарканди*» (“Жизнь и поэзия Абуабдулла Джафар ибн Мухаммад Рудаки Самарканди”) (Том 2, Тегеран, 1310), И.С. Брагинский «Из истории таджикской народной поэзии» (Москва, 1956), Бертельс Е.Э. «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960), А. Мирзаев. «*Абу Абдулло Рудаки*» (Сталинабад, 1958), А. Афсазад «*Одамушиуаро Рудаки*» (Душанбе 2003), Ш. Хусейнзаде «*Хабдах макола*» (“Семнадцать статей”) (Душанбе, 2007), М. Фозилов. “*Зарбулмасалу маколхо ва афоризмхои форси-тоҷики*” (“Персидско-таджикские пословицы, поговорки и афоризмы”) (Трехтомник. Душанбе: «Ирфон», том 2, 1977), М. Ш. Кадкани. “*Сувари хаёл дар шеъри форси*” (“Образ мышления в персидской поэзии”) (Тегеран, издательство Огох. 1389), З. Мутаман “*Шеър ва адаби форси*” (“Персидская поэзия и литература”) (Тегеран, 1346), Обидов Д. «*Хафт тири сухансаро дар наклу ривоятхо*» (“Семь мастеров поэтического слова в преданиях и легендах”) (Душанбе, 2010), Обидов Д. «*Пирони сухансаро дар киссаҳои куҳан*» (“Мастера слова в древних преданиях”) (Душанбе, 2009), Р. Ахмадов «*Пажухишхо дар фарханги мардуми тоҷик*» (“Исследования культуры таджикского народа”) (Душанбе, 2015), Ф. Исмаилов «*Ривоятхо дар бораи устод Рудаки*» (Предания об устове Рудаки) (Душанбе, 2015).

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Настоящее диссертационное исследование выполнено в рамках реализации перспективного плана научно-исследовательской работы отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана на 2015-2020 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Основной целью диссертационного исследования является определение значения таджикского устного

народного творчества с точки зрения выявления автобиографических фактов Рудаки и определения эволюции его поэзии.

Задачи исследования. Достижение целей диссертационной работы предполагает выполнение следующих задач:

- показать значение преданий и легенд в определении биографических данных и жизнедеятельности Рудаки и сравнении с информацией, приведенных в антологиях и исторических источниках;
- определить отношение народа к поэтическому таланту, врачеванию, а также музыкальному дару Рудаки в преданиях и легендах;
- показать талант Рудаки в использовании фольклорных образов и анализ фольклорных терминологии, пословиц и поговорок в его поэзии;
- определить место и роль мифологических элементов, мифологических и фольклорных героев и персонажей в поэзии Рудаки;
- показать степень национального самосознания Абуабдуллаха Рудаки через его отношение к национальным праздникам и традициям таджикского народа, к таким как Навруз и Мехргон и похоронные обряды;
- анализ народных верований в творчестве Рудаки и их сравнение с фольклорными источниками.

Выполнение научных задач исследования позволит определить степень близости творчества Рудаки с устным народным творчеством.

Объектом исследования. Объектом исследования диссертации стали народные предания и легенды, летописи, антологии, научно-исторические труды и трактаты, фольклорные произведения, поэзия самого поэта дошедшая до нашего времени и толковые словари поэзии Абуабдуллаха Рудаки.

В диссертации в ходе исследования были широко использованы несколько видов источников. Основными материалами и первоисточниками для анализа послужили народные предания и легенды о жизни, взаимоотношениях, образе, облике, мастерстве и таланте Рудаки, которые были получены из четырех источников:

1. Предания и легенды, хранящиеся в Фонде таджикского фольклора Института языка и литературы имени Абуабдуллаха Рудаки Национальной Академии наук Таджикистана.

2. Предания и легенды, опубликованные в отдельных сборниках. К ним относятся “Мастера слово в древних преданиях” (Душанбе, 2009) и “Семь мастеров поэтического слово в преданиях и легендах”

(Душанбе, 2010) Д.Обидова и “Предания об устоде Рудаки” автора диссертации (Душанбе, 2015).

3. Предания и легенды, собранные автором диссертации непосредственно у жителей разных селениях Пенджикента, таких как Панджруд, Зери Гиссар, Кулоли, Некнот, Вен и Пагна в течение 2012-2016гг.

4. Другими источниками исследования стали антологии и исторические труды, в том числе «*Лубоб-ул-албоб*» («*Сердцевина сердцевины*») Мухаммада Авфи Бухорои (Лейдон, 1903), «*Чахор макола*» (“Четыре статьи”) Низамия Арузи Самарканди (Душанбе, 1986), «*Тазкират-уш-шуаро*» («Антология поэтов») Давлатшаха Самарканди (Индия, 1887), «*Бахаристан*» Абдурахмана Джами (Душанбе, 1972) в которых есть сведения о жизни и творчестве, поэтическом мастерстве поэта и даже некоторые народные предания и легенды о Рудаки.

Другими источниками нашего исследования стали научные труды современных таджикских ученых посвященных различным аспектам жизни и творчество устода Рудаки.

Толковые словари поэзии Рудаки, в том числе “Толковый словарь поэзии Рудаки” (составитель А. Нуоров, Душанбе, 1990) и “Данишنامه Рудаки” (“Мудрость Рудаки”) в трех томах (Душанбе, 2008) также входят в число первоисточников, которые были использованы для решения основных задач диссертации.

Темой исследования является «Фольклорные источники о жизни и творчестве Абуабдуллаха Рудаки».

Областью исследования является фольклористика, в частности вопросы отображения личности, взаимоотношений, поэтического мастерства и таланта Абуабдуллаха Рудаки как выдающегося поэта, мудреца, певца и музыканта в народных преданиях, а также взаимосвязь поэзии Рудаки с устным народным творчеством и их взаимовлияние.

Теоретические основы исследования. Анализ материалов диссертации без использования научных источников не представляется возможным. Поэтому, теоретические вопросы и методы, применяемые в фольклористике и литературоведении такими известными русскими, иранскими и таджикскими учеными, как С. Айни, С. Нафиси, А. Мирзаев, Е.Э. Бертельс, И.С. Брагинский, Р. Амонов, Х. Мирзаде, Р. Хадизаде, В. Асрори, А. Афсахзод, Н.У. Усмонов, С. Имранов, С. Амиркулов, Р. Мусулманкулов, Б. Тилавзод, Б. Н. Шакармамадов, Д. Обидов, В. Охониёзов, Р. Рахмани, Р. Ахмадов, С. Фатхуллаев, Д. Ра-

химов, Т. Зехни, Ю. Бабаев, Х. Шарифов, А. Саттарзаде, А. Алимарданов, Х. Каландаров, А. Рахманфар были применены в качестве теоретической основы исследования настоящей работы.

Все эти произведения были использованы в качестве научного и теоретического материала в предлагаемой диссертации. Тексты были проанализированы как с точки зрения фольклористики, так и в контексте литературоведения, а также были изложены собственные точки зрения, определено, что большинство народных преданий были основаны на фактах из жизни и событиях связанных с поэтом, которые впоследствии распространились среди народа. И именно народные сочинения – это явление, которое соединяет и связывает литературоведение и фольклор.

Методы исследования . Большинство задач определенные для достижения основной цели диссертации были проанализированы и решены на основе применения метода сравнительно-исторического сопоставления. Этот метод дал возможность, чтобы народные предания и мнения литературных кругов об Абуабдуллахе Рудаки лежали в основе научного анализа данной работы, а также были подчеркнуты некоторые воззрения касающиеся истории, основ и процесса возникновения этих преданий и легенд и их распространения.

С целью анализа идеи, содержания и формы некоторых преданий и легенд, их образцы и примеры из поэзии Рудаки были применены следующие научные методы: контент-анализ (анализ содержание текста), метод теоретического анализа, анализ исторической поэзии, метод сравнительно-исторического литературоведения и анализа поэтики.

Научная новизна исследования. Данная диссертация является первым шагом в плане изучения роли преданий и легенд с целью более точного и конкретного определения исторических дат периода жизни Рудаки и его биографических данных, сравнения исследуемых легенд с поэзией Рудаки, выявления его таланта в применение жанров устного народного творчества и степени непосредственного влияния таджикского фольклора на его поэтическое мастерство. В рамках такого анализа, впервые в таджикском литературоведении и фольклористике были исследованы роль преданий и легенд в определении степени мастерства поэта, личности, характера и его образа, взаимовлияния поэзии Рудаки и устного народного творчества.

Основные положения выносимые на защиту:

1. Народные предания имеют особую роль и значение в определении событий жизни и идентификации познания личности Абу Абдуллаха Рудаки и требуют всестороннего научного анализа.

2. Сопоставление народных легенд со сведениями, зафиксированными в исторических источниках и отраженными в стихах поэта, является наиболее достоверным способом подтверждения или опровержения содержания той или иной легенды.

3. Сохранившиеся поэтические сочинения Абу Абдуллаха Рудаки является ярким примером влияния устного народного творчества на литературу, в особенности поэзии периода Саманидов.

4. Особое место в поэзии Рудаки занимают описание праздников, обрядов и народных поверий, удостоверяющие уважение поэта к национальным традициям, а так же высокое чувство самопознания и гордости поэта.

5. Фольклорные аспекты поэзии Рудаки демонстрируют близость его поэзии к образу мышления и мировоззрению народа.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Результаты анализа и методы исследования, применяемые в данной диссертации, представляют особую значимость для таджикского литературоведения и фольклористики, так как в диссертации впервые применялись три метода анализа жизни и творчество поэта, которые можно в дальнейшем использовать в качестве теоретических методов исследования подобных тем:

1. Сравнение событий и дат, приведенных в народных преданиях о Рудаки с реальными датами жизни поэта и их подтверждение или отрицание.

2. Анализ поэтического мастерства и таланта поэта в применение мифологических образов, фразеологизмов, пословиц, поговорок, мифологических образов и т.д. демонстрирующие, с одной стороны, его поэтический талант и, с другой стороны, обусловившие его славу среди народа

3. Анализ места и значения торжеств, празднеств, народных суеверий и поверий в поэзии Рудаки как пример его познаний и высокого национального самосознания поэта, имеющие высокую воспитательную и нравственную ценность.

Таким образом, научная значимость диссертации состоит в системном анализе национальных преданий и легенд с целью харак-

теристики личности, мастерства и таланта Абуабдуллаха Рудаки, с одной стороны, и анализа поэтического таланта Рудаки в мастерском использовании устного творчества, с другой стороны.

Практическая значимость диссертационной работы для таджикского литературоведения и фольклористики заключается в том, что она может послужить ценным научным источником для освещения вопросов этой области. Материалы диссертации могут легко применяться в учебном процессе в средних и высших учебных заведениях Республики Таджикистан, а также в составлении учебников и преподавании спецкурсов по изучению таджикской литературы и фольклористики.

Степень достоверности результатов исследования. Важнейшие положения диссертационного исследования доложены в виде докладов на научно-практических конференциях Национальной Академии наук Таджикистана и Института языка и литературы имени Рудаки (2015-2020гг.).

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертационной работы соответствует паспорту научной специальности, утвержденному в ВАК при Президенте Республики Таджикистан (10.01.09. – Фольклористика) .

Личный вклад соискателя научной степени в исследовании. Личный вклад соискателя состоит в анализе и классификации народных преданий и легенд о Рудаки в соответствии с их темами и содержанию, что способствовало для: 1) сопоставления информации, содержащихся в источниках об отдельных фактах личной жизни поэта, с событиями, описываемыми в народных преданиях; 2) доказательства реальности некоторых эпизодов из жизни поэта, 3) определения степени взаимовлияния фольклора и поэтических сочинений Рудаки.

Также автор настоящего диссертационного исследования лично занимался сбором и анализом преданий и легенд о Рудаки в течение более шести лет.

Апробация результатов исследования. Диссертация обсуждена на совместной заседании отделов истории литературы и фольклора Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (протокол №9 от 15.02.2022) повторно.

Публикации по результатам диссертации. Отдельные результаты диссертации и некоторые его научные положения отражены в 10

научных статьях, 4 из которых опубликованы в ведущих журналах и изданиях, рекомендованных ВАК Министерство образования и науки Российской Федерации и ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав и шестнадцати разделов, заключения и списка первоисточников и использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации обосновываются актуальность темы, определяются цель и задачи работы, её теоретические и методологические основы, объект и источники исследования. Здесь же даётся обзор основных методов изучения исследуемой проблемы, аргументируются теоретическая и практическая значимость исследования, его новизна, представлена структура диссертации.

В **первой главе** диссертации, названной **“Жизнь и образ Абуабдуллаха Рудаки в народных преданиях”**, в семи разделах рассмотрены таджикские народные предания и легенды. Устные предания и легенды, приведенные в этой главе, были квалифицированы на разделы согласно их темам и содержанию.

В **первом разделе** - **“Народные предания и легенды о месте рождения и детстве Абуабдуллаха Рудаки”** рассмотрены вопросы, касающиеся детства, юношества и молодости Абуабдуллаха Рудаки согласно устным преданиям и легендам и сведениям летописей, антологий и других исторических источников. Большая часть народных преданий соответствуют сведениям, полученным из письменных источников. Так, в данном разделе освещаются вопросы одаренности и таланта Рудаки, проявляющиеся в нем с детства, а также большой певческий талант, способности к изучению Корана, музыкальный талант и его необыкновенная память. Данные сведения в диссертации были проанализированы в сравнение с научными и историческими трудами. Научный анализ этой главы сделан на основе трудов таджикских, иранских и русских ученых.

В этом разделе диссертации также проанализирован вопрос о месте рождения поэта с точки зрения народных сказителей. Стало очевидным, что одна группа народных сказителей считают местом рождения поэта селение Рудак, а другая группа - селение Панджруд. Однако предания и легенды, рассказанные жителями селений Панджруд, Зери Гис-

сар, Кулоли и Некнот соответствуют сведениям исследователей наследия поэта, которые считают Рудаки уроженец Панджруда.

Талант игры на чанге - струнном музыкальном инструменте и певческие способности Рудаки, выявленные в детстве, также отражены в некоторых преданиях и об этом сообщали его современники, а также последующие поэты и ученые.

Второй раздел первой главы диссертации посвящен теме **“Взаимоотношения Абуабдуллаха Рудаки с Саманидскими эмирами согласно народным преданиям”**. В этом разделе подробно рассматриваются народные предания и легенды о дружественных отношениях, единодушии и взаимопонимании Саманидских эмиров и поэта. Как было сказано в этом разделе диссертации, эти народные предания и легенды основываются на сведениях и событиях, описанных в касиде *“Боди чуйи Мулиён”* («Ветер, вея от Мульяна») самого поэта. Автор *“Четыре статьи”* - Низоми Арузи Самарканди дал исчерпывающие сведения об этом, и последующие исследователи неоднократно приводили эти сведения в своих трудах. И народные сказители также на этой базе сочинили свои предания и легенды и, несомненно, в них прослеживаются определенные различия и изменения, характерные для устного народного творчества.

Поэтическое мастерство и талант Рудаки, в то время, пришлось по душе шаху Насру ибн Ахмаду Саманиду, в ту пору мудрые слова поэта имели весомое психологическое влияние на эмиров, которых он своими наставлениями призывал к добру. Рудаки своим необыкновенным талантом покорял сердца правителей, и это было примером их дружбы, братства и искренности.

Третий раздел первой главы диссертации назван **“Образ поэта Рудаки и целителя в народных преданиях и легендах”** и в нем речь идет о поэтическом и целительном таланте Рудаки. Ряд преданий и легенд были сочинены потому, что сказители испытали бесконечную любовь к поэтическому таланту Рудаки. Высочайший талант и мудрость Рудаки были широко известны со времен его жизни, и слава о нем распространялась и умножалась среди народа. Простой народ безмерно любил стихи поэта и выражал свою любовь и привязанность к его поэзии в преданиях и легендах. Вот как это, например, отражено в следующем предании: *Эти стихи сочинил Абулхасан Рудаки. По рассказам старцев эти стихи имеют свою предисторию.*

Рассказывают, что когда Рудаки покинул Бухару и вернулся в свою деревню, то все - от детей до стариков, друзья, родные ото-

всюду вышли к нему на встречу и несли его на руках с окраин селения до его дома. Рудаки, обрадованный таким горячим приёмом, экспромтом прочел следующие стихи:

*Нет в этом мире радости сильней,
Чем лицезренье близких и друзей.
Нет на земле мучительнее муки и горе,
Чем быть с друзьями славными в разлуке².*

В действительности встреча настоящих друзей и родных для каждого человека радостное событие, так как встреча настоящих друзей и родных приводит его к ликованию. Поэтому данный стихотворный отрывок настолько стал широко распространен и известен среди народа, что таджики во всех своих торжествах и семейных кругах цитируют его, с благоговением произнося имя великого Рудаки.

Другая часть народных преданий, проанализированных в этом разделе диссертации, представляют Рудаки в качестве народного целителя, искусного и опытного лекаря. Проказа – древняя болезнь была с давних времен распространена в Средней Азии, а в некоторых регионах Таджикистана для прокаженных даже существовали лепрозории, и по народным преданиям Рудаки лечил подобных больных. Согласно этим преданиям он излечивал многих прокаженных и не брал с них плату за лечение и подобное отношение поэта пришлось по душе народу.

Название **четвертого раздела** первой главы диссертации **“Образ влюбленного Рудаки в народных преданиях”** и в этом разделе изложены народные представления о периоде влюбленности Рудаки. В этой серии преданий и легенд Рудаки предстает перед нами как влюбленный поэт, эстет и одаренный человек, любивший чистой любовью и верный своей возлюбленной. Содержание таких преданий в сравнение с его лирическими стихами воспевают любовь Рудаки как чистую, искреннюю человеческую любовь к прекрасным как перы возлюбленным. Необходимо подчеркнуть, что тема любви в поэзии Рудаки имеет особое место, в газелях, рубаи, песнях и отдельных бейтах можно прочувствовать его чистую настоящую любовь, то есть реальную земную любовь. Например, в следующем рубаи лирический герой радуется, услышав только имя возлюбленной, и радостно бросается к ней на встречу:

Услышав имя твое, сердце наполняется радостью,

² Исмоилов Ф. Предания об устобе Рудаки (фольклорный сборник). Душанбе: «Истеъдод», 2015. – 26 с.

*Состояние мое от встречи с тобой улучшается.
Без тебя если где-то идет речь о тебе,
Тысячи невзгод рассеются, стираясь с памяти.*³

В диссертации подобные примеры из поэзии Рудаки и особенно рубаи стали объектом анализа, ведь именно они стали причиной возникновения народных преданий и легенд о любви и влюбленности Рудаки.

Пятый раздел диссертации посвящен теме “Слепота Рудаки согласно преданиям и легендам”. В диссертации приведены сведения о том, что по вопросам, касающимся слепоты Рудаки, исследователи его жизни и творчество разделились на две группы с противоположными мнениями. Одна группа ученых считают, что Рудаки был слеп от рождения. Другая группа считает, что поэт был ослеплен в старости фанатичными врагами. Сведения преданий и легенд, приведенные в этом разделе диссертации, также разнообразны и указывают то на врожденную слепоту поэта, то на его врожденную слепоту только в одном глазе, то на ослепление поэта со стороны его врагов. На основании анализа и исследования преданий и легенд этой группы, согласно их содержанию и тем, их можно разделить на четыре группы, в том числе:

- предания и легенды, в которых Рудаки представляется слепым от рождения, но с врожденным поэтическим талантом и способностями;
- предания, в которых говорится о том, что Рудаки был ослеплен в старости фанатичными придворными врагами;
- предания, согласно которым Рудаки был от рождения слеп на один глаз и был состоятельным, то есть богатым поэтом;
- предания подчеркивающие, что причина слепоты поэта в старости заключается в его генетической предрасположенности.

Интересно, что в некоторых преданиях этого раздела даны новые сведения о слепоте Рудаки, которые не встречаются в летописях, антологиях и исторических источниках. Согласно рассказам сказителей преданий Рудаки в старости ослеп из-за генетического заболевания. И эти сказители, считая себя потомками Абулхасана Рудаки, доказывали, приводя факты, что потомки “Абулхасана

³ Диван Рудаки. Подготовка, корректировка, предисловие Кадира Рустама. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 70 с.

Уфари” достигая 65-70 летнего возраста, обычно начинают медленно терять зрение, то есть слепнуть.

В шестом разделе первой главы диссертации даны сведения о месте захоронения и гробнице Абуабдуллаха Рудаки. Этот раздел называется **“Гробница и место захоронения Рудаки с точки зрения народа”** и в этом разделе приведены больше преданий и легенд чем в других разделах.

Вопрос о гробнице и месте захоронения Рудаки также являются сложными и спорными, в какой-то мере волновали умы исследователей. В этом направлении весомый вклад внес основоположник современной таджикской литературы Садриддин Айни. Необходимо подчеркнуть, что исследователи и историки определили, что гробница и место захоронения Рудаки находится в селение Рудак. В том числе, профессор А. Семёнов подчеркивает, что Рудаки родом из Самаркандского кишлака Рудак и его могила находится там же. Однако, исследования Айни показали, что в действительности Рудаки был родом из селение Панджруд и его гробница находится именно там. В шестом разделе первой главы диссертации, говоря о данной проблеме, особенно надо подчеркнуть огромный вклад С.Айни благодаря которому эта проблема нашла свое решение. Так, Айни в своем письме к Абдулкасыму Лахути о своих заключениях по этому вопросу пишет следующим образом: “Поскольку взбираться на вершину высокой горы мое сердце не имело мочи, я послал им всю собранную мною информацию и указания. Они пошли и нашли могилу Рудаки. В селение Рудак Гаррецкий не ходил, только Бузургзаде был там, и оба подтвердили все сведения, найденные мною”⁴.

Следует отметить, что народные предания и легенды, посвященные этой теме, помогли исследователям определить место нахождения гробницы и место захоронения Рудаки. Вопрос определения места захоронения Рудаки посредством преданий был один из аспектов привлечших особое внимание автора данной диссертации и поэтому на основе рассмотрения и анализа многочисленных преданий и легенд и их сравнения с историческими фактами, данная проблема нашла наиболее точное освещение.

Исторические и географические сведения об Эмирском парке, рода Уфариёв и место могилы и гробницы Рудаки в этом цикле

⁴ Переписка Садриддина Айни и Абулкасыма Лохути. Подготовка к печати и автор комментарий Хуршеда Отахонова. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 34 с.

народных преданий и легенд представлены достаточно широко, и народные сказители рассказывают об этом с ольшой уверенностью.

Наконец в **седьмом разделе** первой главы диссертации: **“Потомки Рудаки и их отношение к личности поэта в народных преданиях и легендах”** даны сведения об отношении потомков Рудаки к личности и поэтическому таланту Рудаки. Народные сказители в своих рассказах о потомстве Рудаки разделились на две группы, каждая из которой с гордостью считает себя его потомком. Ввиду того, что высокий авторитет Рудаки был известен повсеместно, простой народ из всех окрестностях его родины любил и почитал его плавные, простые стихи и его самого, как личность, потому часто с благим намерением нарекали своих детей именами “Абулхасан” и “Рудаки”. В большинстве преданий, рассмотренных в данном разделе, приводятся сведения по этому вопросу.

Споры сказителей из селений Панджруд и Рудак, приведенные в данном разделе, имеют давнюю историю. Эти сказители больше всего акцентировали свое внимание на то, что при нарекании именем Рудаки родители мечтали о светлом будущем для своего чада и поэтому называли его именем Рудаки или Абулхасан.

Таким образом, анализ исследуемых материалов показывает, что личность, слава, величие и жизнь Рудаки, начиная с детских времен, вопросы, касающиеся его слепоты, поэтического и врачебного таланта, а также влюбленности поэта, места рождения и места захоронения и гробницы достаточно широко распространены в представлении народа. Несмотря на то, что народные предания и сказания чаще всего разрознены и носят мифологический характер и часто далеки от исторических реалий, все они являются своего рода показателем истинной народной любви и почитания личности и поэтического таланта Рудаки.

Вторая глава диссертации названа **“Абуабдуллах Рудаки и устное народное творчество”** и состоит из шести разделов.

Первый раздел этой главы называется **“Отражение некоторых мифологических существ в поэзии Абуабдуллаха Рудаки”**. В этом разделе речь идет об использовании мифологических преданий в поэзии Рудаки. Необходимо констатировать, что поэзия Рудаки тесно связана с устным народным творчеством. В этом разделе диссертации были использованы научные и исторические труды, посвященные этой теме. В том числе труды этнографа О. Муродова «Древние образы мифологии таджиков долины Зеравшана» и «В плену колдовства и магии»

и т.д. Поэт упоминал образы дива, дракона, симурга-сказочной птицы, джина, пери и т.п. в бейтах своих стихов и эти слова-образы в одних бейтах применены в прямом, а в других в переносном значении. Например, “*аждахо*” – дракон, имя устрашающего мифологического существа иранцев, который в некоторых описаниях имеет три головы и извергает изо рта огонь. Дракон в описаниях народа также выступает в образе огромного змея, массивного сказочного змея с короткими конечностями и крыльями. В поэзии Рудаки слово “*аждахо*” – дракон было использовано только один раз в качестве описания крупного существа.

Симург-одна из мифологических и сказочных птиц, о которой также упоминается в поэзии Рудаки. В ряде сказок и народных преданиях также говорится о симурге, о ее гнезде и дается описание этой сказочной птицы. Симург в изображении Рудаки является королем птиц и символом справедливого шаха и заступника. Симург спасает гнездо и птенцов птицы Тайту, которых похитил корсар, отнял их и вернул Тайту:

*Падишах Симург пересек реку,
Дом и птенцов вернул Тайту*⁵.

Таким образом, анализ поэтического наследия Рудаки показал, что у поэта был богатый жизненный опыт и он испытывал особый интерес к народной мудрости и к народным поверьям. С другой стороны, литературное мастерство поэта дали ему возможность мастерски использовать бесценную народную сокровищницу.

Во **втором разделе** второй главы диссертации речь идет о мастерстве Рудаки в использование пословиц и поговорок в его стихах, и этот раздел назван “**Народные пословицы и поговорки в поэзии Рудаки**”. Исследование и анализ темы показал, что Рудаки использовал народные пословицы и поговорки в двух формах: во -первых поэт использовал народные пословицы и поговорки в полной форме, то есть в точности внутри стихотворной строки и такое применение в его поэзии встречается немного. Среди народа бытуют многочисленные фразы и словосочетания, имеющие воспитательный и нравоучительный характер. Например, в народе говорят, что дело, которое выполняют две руками, никогда не сделает одна рука и этот смысл вложен в по-

⁵ Диван Рудаки. Подготовка, корректировка, предисловие Кадира Рустама. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 105 с.

словицу “*Одной рукой нельзя поднять два арбуза*”⁶. Рудаки использовал эту народную поговорку в своих стихах подобным образом:

*Из крови друзей не бери грех на душу,
“Никто не поднял одной рукой два арбуза!”*⁷.

Вторую часть пословиц и поговорок поэт использовал в своих стихах, исходя из их содержания, и подобное применение пословиц и поговорок в поэзии Рудаки встречается в большом количестве и большинство из них были проанализированы в диссертации. В этом разделе была сделана попытка сравнить народные пословицы и поговорки со стихотворениями Рудаки.

Третий раздел второй главы «**Фольклорные термины в поэзии Абуабдуллаха Рудаки**» посвящен использованию терминов устного народного творчества в поэзии Рудаки. В стихах основоположника таджикской классической литературы упоминаются фольклорные терминологии, в особенности названия жанров устного народного творчества: сказка (в форме «*фасона*»), песня, загадка, шарада, поговорка, поговорка, предание, легенда и нравоучение. Изучение факторов их возникновения, их содержания и цель поэта при их применения имеют большое научное значение в жизни и культуре нашего народа. Безусловно, каждый из этих терминов используются как в письменных произведениях, так и в устном творчестве, но эти слова больше распространены среди народа. Этот раздел поэзии Рудаки также представляет связь его стихов с устной литературой.

Четвертый раздел второй главы диссертации названный “**Загадки или шарады в поэзии Абуабдуллаха Рудаки**” посвящен таланту Рудаки в сочинение загадок или шарад-как поэтическое искусство. Как известно в поэзии Рудаки широко использованы шарады или загадки, аллегории, намёк, олицетворение, метафора и т.п. Шарады Рудаки о пере, реване рассчитаны на то, чтобы читатель правильно думал и пытался найти ответ. В данном разделе диссертации образцы загадок и шарад Рудаки были анализированы в сравнении с загадками из устного народного творчества и были рассмотрены их отличительные особенности. Было определено, что в персидско-таджикской классической литературе первые образцы загадок и шарад появились

⁶ Фозилов Муллоджон. Персидско – таджикские пословицы, поговорки и афоризмы. Состоит из 3 томов. – Душанбе: «Ирфон» 2 том, 1977. – 86 с.

⁷ Диван Рудаки. Подготовка, корректировка, предисловие Кадира Рустама. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 96 с.

именно в творчестве Рудаки. Его загадки и шарады были сочинены литературным языком и превосходят народные загадки многими поэтическими особенностями и этим отличаются от них. Однако во многих шарадах способы постановки вопросов и стиль изложения поэта близки к народным загадкам.

В пятом разделе второй главы диссертации – “**Элегия в творчестве Абуабдуллаха Рудаки**” проанализированы и исследованы характерные особенности элегий Рудаки. Наряду с этим были сделаны попытки сопоставления элегий поэта с образцами из устного народного творчество. Выявлено, что в этом поэтическом направлении Рудаки признан первым поэтом, обратившимся к элегиям. Его элегии имеют философские и исторические особенности и посвящены в основном памяти поэтов и ученых того времени. Для примера можно привести элегию в честь Абулхасана Мурада Бухараи – поэта, ученого, современника и собеседника Рудаки. Из содержания данной элегии становится очевидным, что смерть Муроди для Рудаки был сильным ударом, и поэт свое горе от этой утраты выразил очень ярко.

В элегиях Рудаки мы не находим чрезмерное переживание, горе и печаль, плач и стенания. Так как согласно канонам ислама воспрещаются чрезмерный плач и рыдания, рвать на себя волосы, исцарапать лицо в знак траура, так как все эти проявления горя противоречат Божьим велениям. Однако в народных элегических песнях очень ярко и эмоционально выражено горе от потери близких. В них народ на основе всего увиденного и пережитого описывает свое горе. И все же элегия как одна из общечеловеческих традиций и как разновидность народной песни, проникла в письменную литературу и отойдя от плача и стенаний перешла к наставлениям и нравоучениям, наилучшие образцы которого наблюдаются в элегической поэзии Рудаки.

Шестой раздел второй главы диссертации назван “**Отражение некоторых мифологических и фольклорных образов в поэзии Абуабдуллаха Рудаки**”. В этом разделе диссертации речь идет о фольклорных и исторических образах и персонажах, как Хотами Той, Лукман Хаким, Кисро, Рустам, Сифандиёр (Исфандиёр), Сом, Лейла и Меджнун, Юсуф и Зулайхо в сочинениях Рудаки. В данном разделе диссертации были изложены точка зрения автора работы о вышеупомянутых образах, героизме и богатырской силе, олицетворение их чистой любви и особенно отражение всего перечисленного в поэзии Ру-

даки. Необходимо отметить, что при рассмотрении примеров из поэзии Рудаки и образцов из устного народного творчества, автора работы были высказана своя точка зрения о взаимосвязи фольклора и литературы, так как во все времена устное народное творчество и письменная литература были взаимосвязаны и оказывали взаимовлияние друг на друга. Быть сведущем и уметь применять сведения из истории, как своего, так и других народов, несомненно, является показателем высочайшего поэтического таланта и учености Рудаки. С упоминанием имен таких исторических и мифологических персонажей можно постичь историческую суть его поэзии.

Таким образом, необходимо подчеркнуть, что Рудаки один из первых поэтов, который своим высоким поэтическим мастерством и талантом использовал народные предания и легенды, арабские и иранские сказки в своей поэзии. На основании древних преданий и реальных явлений и событий он смог сделать свою поэзию ценной и увлекательной. С другой стороны роль поэзии Рудаки в сохранение многих пословиц и поговорок, сказочных и мифологических имен достаточно весома .

Третья глава диссертации посвящена теме **“Описание празднеств, торжеств и народных поверий и суеверий в поэзии Рудаки”** в которой проанализированы культурологические, этнографические, литературоведческие и фольклорные аспекты поэзии Рудаки, и состоит из трех разделов.

Первый раздел третьей главы диссертации назван **“Описание праздников Навруз и Мехргон в поэзии Абуабдуллаха Рудаки”**. Известно, что весна самый красивый сезон года и в это время отмечается величайший и древнейший арийский праздник Навруз. Ввиду этого Рудаки был одним из первых поэтов восхваливших красоты весны и Навруза в своих стихах. В этом разделе диссертации широко рассмотрены различные аспекты народных традиций, связанных с празднованием Навруза и Мехргона в поэзии основоположника персидской поэзии.

Второй раздел третьей главы диссертации называется **“Отражение траурных обрядов в поэзии Абуабдуллаха Рудаки”** и посвящен вопросам отражения и оттенкам траурных ритуалов таджиков в поэзии Рудаки. В поэзии Рудаки наблюдаются отражение таких траурных ритуалов как вырывание от горя волос и царапание лица женщинами, плач мужчины во время траура, облачение людей

в черные одеяния, обряд «мурдашуйи» - обмывание покойников. Конечно, нужно иметь в виду, что Рудаки как один из наблюдательных поэтов, был сведущ в вопросе народных траурных обрядах и в своих стихах говорил об их особенностях. Исследование показало, что стихи написанные на эту тему относятся к разным поэтическим жанрам: китъа, стихи, рубаи и отдельные бейты.

Третий раздел третьей главы диссертации назван **“Отражение народных суеверий и поверий в поэзии Абуабдуллаха Рудаки”**. В персидско-таджикской культуре и литературе с древнейших времен и поныне существуют огромное количество суеверий и поверий относительно различных предметов и существ, в которые люди верили, исходя из своего понимания и разума. В своих стихах Рудаки также использовал народные суеверия и поверья, имеющие мифологические составляющие. Необходимо констатировать, что в этой главе диссертации были рассмотрены народные суеверия и поверья, касающиеся сна и толкования снов, колдовства и магии, ночи лайлатулкадра - ночь предопределения Аллахом человеческих поступков (соответствует 27-ому числу месяца рамазана), молитв и их отражения в поэзии Рудаки.

Одним из суеверий, к которому народ особенно привержен – это «сон и толкование снов». Сон является физиологическим состоянием человеческого мозга. Во время сна через мозг человека проносятся различные воображаемые эпизоды, что в народе обозначаются понятием «сновидение». Рудаки также высказал свою точку зрения по этому поводу в некоторых стихотворениях. В одном из своих стихов Рудаки упоминая о сне и его метафорическом толковании, отмечает, что жизнь человека на земле недолговечна и как сон нереальна. То есть поэт имел в виду бренность мира, и тленность человеческой жизни. И сколько бы человек в этом мире не испытывал удач или не удач, сколько не был богат или беден, жизнь преходяще и все пройдет как мгновение сна, так как она нереальна. То есть, как люди пытаются истолковать свой сон, так и земная жизнь всего лишь сон и мираж:

*Все твоё прошлое и будущее – это сон,
Сон не привержен толкованию, так как нереален⁸.*

⁸ Диван Рудаки.. Подготовка, корректировка, предисловие Кадира Рустама. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 47 с.

Таким образом, результаты исследования и анализа заявленной темы показал, что поэзия Рудаки имеет тесную взаимосвязь с устным народным творчеством и народ, питая огромную любовь к его поэзии и личности, сочинил ряд преданий и легенд, связанных с различными сторонами его жизни и творчества.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

В заключении диссертационного исследования излагаются научные выводы проделанной работы, основными из которых являются:

1. Несмотря на то, что Абуабдуллах Рудаки жил в просветительский период истории государства и национальной культуры, культурное и литературное наследие той эпохи не стало в полной мере доступным последующему поколению. Даже о жизни и творчестве такой личности мирового масштаба как Маликушшуаро Рудаки до нас не дошли точные исторические факты. В этом отношении изучение любого вида материала и источника относящегося к тому периоду, особенно принадлежащей литературной и культурной среде, имеет огромное значение для нашей истории и литературоведения. Между тем, предания и легенды, распространенные среди народа, считаются важнейшими источниками для определения фактов жизни и познания личности Абуабдуллаха Рудаки. Именно посредством этих преданий были получены ценные сведения о месте рождения и детстве поэта, его взаимоотношениях с Саманидскими эмирами, местонахождении его гробницы и месте захоронения, а также о его поэтических и целительных талантах, влюбленности, слепоте, об отношении его потомков к личности поэта [5-А];

2. Исследование различных аспектов жизни и творчества Абуабдуллаха Рудаки в народном творчестве дает возможность для их сопоставления с историческими датами и литературными рассказами. Такая возможность позволит доказать достоверность некоторых из них, их опровергнуть некоторые сведения или же поставить под сомнение [1-А];

3. Наследие Абуабдуллаха Рудаки является высочайшим образцом взаимодействия литератур, в особенности поэзии эпохи Саманидов и устного народного творчества. Широкое использование преданий, народных пословиц и поговорок, некоторых фольклор-

ных терминов, загадок и шарад, отражение некоторых мифологических и фольклорных образов в дошедшей до нас поэзии Абуабдуллаха Рудаки является неоспоримым доказательством этого влияния [6-А], [10-А].

4. Если описание природы края, торжеств и празднеств, народных суеверий и поверий в поэзии Рудаки с одной стороны показывают народность его поэзии, то с другой стороны это связано с его национальным самосознанием и уважением к древним традициям предков. Более того, в стихах Рудаки весьма наглядно и информативно отображены традиции проведения траурного обряда таджиков, отличающихся своей особенностью [3-А], [8-А].

5. Анализ фольклорных составляющих образцов поэзии Рудаки убеждает в том, что первые стихи на персидско-таджикском языке достаточно близки к жизни, мышлению и миропониманию народа. Например, роль народных суеверий и поверий относительно ночи лайлатулкадр, сказочных птиц, колдовства и магии в поэзии Рудаки наблюдаются в большей степени и обладает фольклорными характеристиками. Несомненно, Рудаки как незаурядный и искусный поэт был хорошо осведомлен о подобных народных суевериях и поверьях и отображал их в своих стихах. Исследование данного аспекта поэзии Рудаки и сопоставление его стихов с устным народным творчеством, позволяет констатировать, что эти суеверия и поверья и поныне бытуют среди жителей различных регионов Таджикистана [7-А].

2. Рекомендации по практическому использованию результатов

Таким образом, все эти исторические сведения, собранные в антологиях, летописях и фольклорных произведениях свидетельствует о том, что великий поэт Рудаки был хорошо знаком с народными традициями, суевериями и поверьями и смог использовать их в своих сочинениях. Поэтому поэзию Рудаки можно воспринимать не только как образец высокой поэзии, исходя из ее высокой художественности в создании образов, поэтического таланта и плавности языка, но и признать как фактора развития национальных обычаев, правил, традиций, веры и поверья наших предков, имеющие особое значение для нашей культуры.

Материалы диссертации могут быть использованы в написании научно-исследовательских работ по фольклористике, этнографии и литературе.

Также, результаты материалы исследования могут быть использованы для преподавания на спецкурсах всех направлений образования жизни и творчества Абуабдуллаха Рудаки.

Отдельные части диссертации имеют особое значение для составление учебников и научных работ по таджикскому литературоведению и фольклористике для учеников средних школ и студентов высших учебных заведений. Материалы диссертации могут быть использованы для изучения различных сторон жизни, взаимоотношений и наследия Рудаки, при работе над курсовыми и дипломными работами, при преподавании устного народного творчества и спецкурсов по литературе и фольклорным жанрам.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНО В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

I. Статьи в журналах, рекомендованных

ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Исмоилов, Фаредун. Тасаввури мардум дар хусуси ишқи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Вестник Таджикского национального университета. Выпуск №. 6. – Душанбе, 2018. – С. 281-283. (на тадж.яз.)

[2-А] Исмоилов, Фаредун. Баёни чанд намунаи луғаз ё чи-стон дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Вестник Таджикского национального университета. Выпуск №. 8. – Душанбе, 2018. – С. 180-184. (на тадж.яз.)

[3-А] Исмоилов, Фаредун. Инъикоси одобу русуми азодорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Словесность (научный журнал), Выпуск №. 4. – Душанбе, 2018. – С. 141-149. (на тадж.яз.)

[4-А]. Исмоилов Фаредун. Тасвири як хайвони захматқарин дар намунаҳои осори шифоҳӣ / Ф. Исмоилов // Словесность (научный журнал). Выпуск №1. – Душанбе, 2021. –С. 150-167. (на тадж.яз.).

II. Публикации в других изданиях:

[5-А] Исмоилов, Фаредун. Ривоятҳои таърихии тоҷикӣ ва таснифи онҳо / Ф. Исмоилов // Вести Академии наук Таджикистана. Выпуск №. 3-4 (14). – Душанбе, 2015.– С. 65-69. (на тадж.яз.)

[6-А] Исмоилов, Фаредун. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Словесность (научный журнал), Выпуск №. 3. – Душанбе, 2016. – С. 139-148. (на тадж.яз.)

[7-А] Исмоилов, Фаредун. Бозтоби бархе аз устураҳои тахайюлий дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Словесность (научный журнал), Выпуск, №. 2. – Душанбе, 2017. –С. 135-145. (на тадж.яз.)

[8-А] Исмоилов, Фаредун. Корбурди истилоҳоти фолклорӣ дар ашъори Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Паёмномаи фарҳанг. Научно и аналитическое издание. Выпуск №. 4 (40), 2017. – С. 99-105. (на тадж.яз.)

[9-А] Исмоилов, Фаредун. Рӯдакӣ ва ҷашни Меҳргон / Ф. Исмоилов // Самак. Историко-аналитический еженедельник. Выпуск №. 47 (316), 2017. –С. 13. (на тадж.яз.)

[10-А]. Исмоилов, Фаредун. Бозтоби ҷеҳраҳои асотирӣ дар ашъори устод Рӯдакӣ / Ф. Исмоилов // Илм ва Ҷомеа (академическо-научные и публическое издание). Выпуск № 5 (27). 2021. – С. 146-160. (на тадж.яз.).

1. Сборник:

1. Предания об устове Рудаки. (Фольклорный сборник) Составитель: Исмоилов Ф. Душанбе:Истеъдод, 2015.– 30 стр.

АННОТАЦИЯИ

кори диссертатсионии Исмоилов Фаредун Хучакулович дар мавзун “Сарчашмаҳои фолклории ҳаёт ва эҷодиёти Абуабдуллоҳи Рудаки”, ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.09 –Фолклоршиносии пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калиди: Рудаки, ашғор, асотир, зарбулмасалу мақол, ишқ, чеҳра, таърих, чистон, марсия, тасвир, маросим, муносибат, шоир, ҳақим, бовар, мазор, хунар.

Бо вучуди он ки бе исми Абуабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рудаки (858 – 941) ҳарфери аз калому адаби форсии тоҷикӣ ба забон овардан ғайри муҳол аст, чеҳра, тарзи зиндагонӣ, муҳити тарбия, дастгоҳ ва афзори эҷод, хунари шеъронави, шеърҳои, оҳангсози, сурудҳои ва соҳиби хунари ҳислатҳои дигарӣ ин Устоди забардаст то ба ҳол ҳамаҷаҳафа омӯхта нашудааст. Сабаби ноомӯхта мондани ҳолу аҳволи Рудаки дар он аст, ки даврони пушурӯи пас аз Сомониён аксари бойиғарии адабию илмии миллати тоҷикӣ ба коми оташ бурд. Ояндагонӣ Рудакиро зарурат афтод, то аз баъзе лаҳзаҳои таърихӣ ва аксаран, аз руи мазмуну мавзӯоти ашғорӣ бозмондаи Устод, қисме аз тарафҳои ҳаёту фаъолияти эҷодии уро муайян намоянд. Дар миёни сарчашмаҳои ҳаёту фаъолияти Рудаки ташхисдиҳанда ривоятҳои мардумӣ ҷойгоҳи намоёнро ишғол мекунад. Ин нави ривоятҳои нақлӣ то андозае ҷамъовари гардидаанд ва аз тарафи олимони муосир ба ҷоп расонда шудаанд. Аммо нақши ин ривоятҳои нақлӣ мардумӣ дар муайян намудани тарафҳои гуногуни ҳаёт, хунарҳо, муносибатҳо ва ҳатто симои суварӣ шоир то ба имрӯз ба таври алоҳида ва дар муқоиса бо санаҳои таърихӣ ҳаёти у таҳлили тафсир нагардидаанд. Бинобар ин, интиҳоби мавзӯи мавриди паҷуҳиш зарурӣ ва саривақти буда, он барои муайян намудани масъалаҳои зерини барои илми адабиётшиносии тоҷик зарур саҳмгузор мебошад: 1) лаҳзаҳои нави ҳаёт ва фаъолияти Рудакиро муаррифи менамояд; 2) санаҳои алоҳидаи ҳаёту зиндагии шоирро, ки дар сарчашмаҳо сабт гардидаанд, бо лаҳзаҳои воқеаҳои ривоятҳои халқӣ дар муқоиса мегузорад; 3) мавҷудияти воқеаҳои баъзе аз лаҳзаҳои ҳаёти шоирро ба исбот мерасонад; 4) таъсири мутақобилаи осори шиғоҳӣ ва ашғорӣ бозмондаи Рудакиро ошкор месозад; 5) нақши нақлу ривоятҳои мардумӣ дар ташхиси симо, ҳислат ва рафтору муносибати Рудакиро муайян мекунад.

Дар доираи ҷунин таҳлил, бори аввал дар улуми фолклоршиносии ва адабиётшиносии тоҷик, нақши ривоятҳои дар муайян намудани дараҷаи хунарӣ шоир, шахсият ва хулқу симои ӯ дида баромада шуда, таъсири тарафайни ашғорӣ шоир ва фолклор муайян гардид.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работе Исмоилова Фаредуна Худжакуловича на тему “Фольклорные источники о жизни и творчестве Абуабдуллаха Рудаки” представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.09 – Фольклористика.

Ключевые слова: Рудаки, стихи, мифы, пословицы и поговорки, любовь, образ, история, загадка, элегия, изображение, обряд, отношение, поэт, доктор, доверие, могила, мастерство.

Несмотря на то, что невозможно говорить, без упоминания имени Абуабдуллах Джафар ибн Мухаммад Рудаки (858-941), о персидско-таджикской литературе, до сих пор всесторонне не изучены образ жизни, сфера воспитания, творческие системы и методы, поэтическое мастерство, способы декламации стихов, сочинение музыкальных произведений, певческое умение и другие таланты этого искусного мастера. Причины темных пятен в жизни и творчестве Рудаки скрывались в том, что в бурный период после правления династии Саманидов большая часть научного и литературного богатства нашего народа чужеземцами были преданы огню. Последующему поколению Рудаки пришлось некоторые исторические моменты и часть аспектов его жизни и творчество определить по темам и содержанию его поэзии. Среди источников анализирующих жизнь и творчество Рудаки значимое место занимают народные предания и легенды. Подобные источники устного народного творчества в какой-то мере были собраны и опубликованы современными учеными. Однако роль народных преданий и легенд в определении различных аспектов жизни, мастерство, отношения и образа даже такого гения, как Рудаки, не были проанализированы и прокомментированы в сравнении с историческими датами его жизни. Исходя из этого выбор исследуемой темы является актуальной и своевременной для определения следующих важных вопросов для таджикского литературоведения: 1) представление новых, до сих пор малоизученных моментов из жизни и творчестве Рудаки; 2) сравнение отдельных дат жизни поэта, зафиксированных в письменных источниках с моментами и событиями в народных преданиях; 3) доказать реальное бытование некоторых эпизодов из жизни поэта; 4) выявление взаимовлияние устного народного творчества и поэзии Рудаки; 5) роль народных преданий и легенд в анализе образа, характера и манеры отношений Рудаки.

В рамках такого анализа, впервые нами была исследована роль преданий и легенд в определении степени мастерства поэта, личности, характера и его образа, тем самым указана степень взаимовлияния поэзии Рудаки и устного народного творчества.

ANNOTATION

of the thesis of Ismoilov Faredun Khujaqulovich on the topic "Folk sources of the Abuabdulloh Rudaki's works" presented for seeking a degree on candidate of philological sciences in specialty 10.01.09 – Folkloristics.

Key words: Rudaki, poems, mythology, proverb and saying, love, face, history, propose, elegy, image, ritual, relation, poet, doktor, credible, burial place, craft.

Despite the fact that it is impossible to speak, without mentioning the name of Abuabdulloh Jafar ibn Muhammad Rudaki (858-941), about Persian-Tajik literature, the way of life, upbringing, the systems and methods of poems creation, poetic skill, composing music, singing skills and other talents of this skillful master and declamation methods have not been fully studied. The causes of dark spots in the life and work of Rudaki were hidden in the fact that in the turbulent period after the rule of the Samanids dynasty most of the scientific and literary riches of Tajiks were burned. The subsequent generation of Rudaki had to identify some historical moments and to define some aspects of his life and work according to the themes and content of his poetry. Among the sources analyzing the life and work of Rudaki, a significant place is occupied by folk legends and legends. Similar sources of oral folk art to some extent were collected and published by modern scholars.

However, the role of folk legends and tales in defining aspects of life, skill, attitudes and the image of even such a genius as Rudaki, have not been analyzed and commented in comparison with the historical dates of his life. Based on this, the choice of the topic under study is relevant and timely for determining the following important issues: 1) presentation of new, still unexplored moments from the life and work of Rudaki; 2) comparison of the individual dates of the poet's life recorded in written sources with moments and events in folk legends; 3) to prove the real existence of some episodes from the life of the poet; 4) revealing the mutual influence of oral folk art and poetry Rudaki; 5) the role of folk legends and tales in the analysis of the image, character and manner of Rudaki's relations.

Within the framework of such an analysis, for the first time in Tajik literary and folklore studies, the role of legends and tales in determining the degree of skill of the poet, personality, character and his image, the mutual influence of Rudaki's poetry and oral folk art were investigated.